

**Міністерство юстиції України
Академія Державної пенітенціарної служби**

Кафедра кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології

ДИПЛОМНА РОБОТА МАГІСТРА

**ОСНОВНІ ВИМОГИ РЕЖИМУ ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ У ВИПРАВНИХ І
ВИХОВНИХ КОЛОНІЯХ**

Виконав:

студент 6 курсу, 361 групи,
Коваленко Альона Романівна

(підпис)

Науковий керівник:

викладач кафедри кримінального, кримінально-
виконавчого права та кримінології, кандидат
юридичних наук Єрмак Олексій Вікторович

(підпис)

Нормоконтролер:

викладач кафедри теорії держави та права,
конституційного права Шляхтур Наталія Ігорівна

(підпис)

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка ECTS _____

Робота допущена до захисту в ЕК
«___» _____ 20__ року, протокол № _____
засідання кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології

Чернігів, 2021

АНОТАЦІЯ

Коваленко А. Р. «Основні вимоги режиму та їх реалізація у виправних і виховних колоніях». Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів, 2021 р.

Зміст анотації. Дипломна робота здобувача вищої освіти на другому (магістерському) рівні присвячена комплексному дослідженню основних змістовних елементів режиму відбування покарання у виховних та виправних колоніях.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в аналізі поняття режиму виконання покарання, його основних елементів і нормативно-правового забезпечення режиму виконання покарання та умов ресоціалізації і виправлення засуджених.

На основі опрацьованих доктринального та нормативного визначень режиму, сформульовано власне тлумачення вказаної дефініції.

Проаналізовано нормативну базу забезпечення режиму, зокрема вимоги щодо доповнення до ст. 97 КВК України, а саме: пропонуємо ч. 4 ст. 97 КВК України викласти у такій редакції: «Засуджений може бути переведений з дільниці посиленого контролю до дільниці ресоціалізації після виконання зазначеної індивідуальної програми в порядку, передбаченому цим Кодексом, але не пізніше ніж через три місяці з дня його перебування у дільниці посиленого контролю». Строк три місяці обраний невипадково, адже, дана програма вважається виконаною лише за умови надання оцінки її виконання начальником відділення соціально-психологічної служби саме через три місяці перебування засудженого в дільниці.

В дипломі здобувача вищої освіти на другому (магістерському) рівні запропоновано внести зміни до чинного законодавства, а саме викласти ч. 3 ст. 102 КВК України викласти у наступній редакції: «Режим створює умови для суспільно корисної праці засуджених, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, соціально-виховної роботи та громадського впливу і не

має на меті спричинення фізичних страждань або приниження людської гідності»

Практичним значенням роботи є можливість застосування матеріалів, висновків та пропозицій в науково-дослідній діяльності, освітньому процесі та в процесі реформування Державної кримінально-виконавчої служби.

Структуру роботи обумовлюють вступ, 3 розділи (котрі об'єднують 7 підрозділів), висновки, список використаних джерел.

Ключові слова: режим у виправних і виховних колоніях, поняття режиму, форми вираження режиму, основні вимоги режиму, правові засоби режиму.

Список публікацій слухача за темою роботи:

Коваленко А.Р. Кримінально-виконавче забезпечення основних вимог режиму та їх реалізації у виправних і виховних колоніях. *Міжнародний науковий електронний журнал ЛОГОС. ONLINE*. Листопад 2020. № 15. С. 1-9. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/2663-4139/article/view/6129/6128>.

Коваленко А.Р. До питання про проблеми додержання деяких вимог режиму у виправних і виховних колоніях. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави*: матеріали VI науково-практичної конференції. Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2020. С. 53-56.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧНЬ.....	5
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЖИМУ У ВИПРАВНИХ І ВИХОВНИХ КОЛОНІЯХ.....	11
1.1. Еволюція кримінально-виконавчої доктрини про основні вимоги режиму та їх реалізацію у виправних і виховних колоніях.....	11
1.2. Поняття режиму виконання і відбування покарання.....	24
1.3. Зміст (основні вимоги) режиму у виправних і виховних колоніях.....	36
РОЗДІЛ II. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСНОВНИХ ВИМОГ РЕЖИМУ ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ У ВИПРАВНИХ І ВИХОВНИХ КОЛОНІЯХ.....	42
2.1. Нормативно-правове регулювання основних вимог режиму у виправних і виховних колоніях України.....	42
2.2. Вимоги і рекомендації міжнародних стандартів в галузі захисту прав засуджених і ув'язнених щодо вимог режиму у виправних і виховних колоніях України.....	45
РОЗДІЛ III. РЕЖИМ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ І ВІДБУВАННЯ ПОКАРАНЬ У ВИПРАВНИХ І ВИХОВНИХ КОЛОНІЯХ.....	58
3.1. Загальна характеристика стану виконання і відбування покарань у виправних і виховних колоніях.....	58
3.2. Режим як засіб виправлення і ресоціалізації засуджених у виправних і виховних колоніях.....	70
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	88

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВТК	Виправно-трудоий кодекс
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КВК	Кримінально-виконавчий кодекс
КВУ	Кримінально-виконавча установа
МВС	Міністерство внутрішніх справ
ООН	Організація Об'єднаних націй
УВП	установа виконання покарань

ВСТУП

Актуальність теми (обґрунтування вибору теми дослідження). На всіх етапах розвитку системи виконання покарань та особливо в період її реформування на сучасному етапі, встановлений режим відбування покарання покликаний підвищувати відповідальність засуджених за свою протиправну поведінку та стимулювати їх ставати на шлях виправлення.

Кримінально-виконавчий кодекс (Далі – КВК) основним засобом виправлення та ресоціалізації засуджених ставить встановлений законом режим відбування покарання, який за умови його сумлінного дотримання сприяє результативності інших засобів виправлення та ресоціалізації.

Особливе значення режим набуває при виконанні покарання у виді позбавлення або обмеження волі, що передбачає тримання засуджених в установах виконання покарань (виправні центри, арештні доми, виправні і виховні колонії).

Встановлений режим відбування покарання регулює життя засуджених в установах виконання покарань на всьому протязі відбування покарання, що в свою чергу значно впливає на кількість рецидивів та в загальному на рівень злочинності. Законодавчо встановлено, що режим визначає певну систему прав та обов'язків засуджених під час відбування покарання тим самим визначаючи їх правовий статус.

Чинний КВК визначає режим як «встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених, постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колоній; зміну умов тримання засуджених».

Основне навантаження з реалізації покарання лежить на кримінально-виконавчому законодавстві та діяльності адміністрацій установ кримінально-

виконавчої системи. Не менш важливою задачею є створення належних умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, а також мінімізація несприятливого впливу покарання на особу засудженого. Відповідно до сутності та змісту покарання, його каральна функція реалізується шляхом встановлення різних прав обмежень засудженим у процесі відбування покарання. Вони охоплюють, насамперед, сферу їхніх суб'єктивних прав. Елементи режиму, які заподіюють обмеження, позбавлення і певні страждання засудженому, виконують роль загальної та спеціальної превенції, цілком співвідносяться з поняттям і сутністю рівнів безпеки. Такий вимір цілком відповідає і європейським підходам. Зважаючи на одну з вирішальних ролей режиму у виправленні та ресоціалізації засуджених, дана тема є актуальною для наукового дослідження та подальшого вдосконалення.

Аналіз публікацій за тематикою дослідження. Проблеми режиму виконання та відбування покарання, як окремо, так і в комплексі з іншими питаннями діяльності установ виконання покарань були об'єктом дослідження таких вчених як: Є.Ю. Бараш, І.Г. Богатирьов О.І. Богатирьова, І.В. Боднар, А.В. Градецький, О.М. Гумін, А.П. Гусак, М.Я. Гуцуляк, О.В. Дашенко, В.І. Диренко, О.М. Жук, О.М. Джу́жа, А.П. Закалюк, Д.О. Зубов, А.Н. Ігнатов, В.В. Коваленко, Т.Л. Кальченко, П.П. Козлов, О.Г. Колб, І.М.Копотун та інші.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами, (кафедральними темами). Обрана тема дослідження відповідає Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої Законом України від 18 березня 2004 року, Пріоритетним напрямом розвитку правової науки на 2016-2020 роки, затверджених Загальними зборами Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року, Концепції наукової діяльності Академії Державної пенітенціарної служби на 2016–2021 роки, розглянутою вченою радою Академії 10 травня 2020 року (протокол № 7) та затвердженою наказом ректора Академії ДПтС від 17 травня 2016 року № 197, а також тематиці досліджень кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та

кримінології Академії Державної пенітенціарної служби «Права і свободи людини і громадянина та їх захист кримінально-правовими, кримінально-виконавчими засобами й системою заходів запобігання кримінальним правопорушенням» (номер державної реєстрації №0117u007206).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження – є вивчення основних вимог режиму та їх реалізація у виправних та виховних колоніях.

Відповідно до поставленої мети виокремлено наступні завдання, зокрема:

- здійснити аналіз еволюції кримінально-виконавчої доктрини про основні вимоги режиму та їх реалізацію у виправних і виховних колоніях;
- визначити поняття режиму виконання і відбування покарання;
- здійснити характеристику основних вимог режиму у виправних і виховних колоніях;
- провести аналіз нормативно-правового забезпечення основних вимог режиму у виправних і виховних колоніях України;
- охарактеризувати вимоги і рекомендації міжнародних стандартів в галузі захисту прав засуджених і ув'язнених щодо вимог режиму у виправних і виховних колоніях України;
- охарактеризувати стан виконання та відбування покарань у виховних і виправних колоніях;
- здійснити аналіз режиму як засобу виправлення і ресоціалізації засуджених у виправних і виховних колоніях;
- сформулювати пропозиції і рекомендації щодо вдосконалення відповідних положень кримінально-виконавчого законодавства.

Об'єкт дослідження – є суспільні відносини, що виникають у процесі виконання та відбування покарання засудженими у виправних і виховних колоніях.

Предмет дослідження – основні вимоги режиму та їх реалізація у виправних і виховних колоніях.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети у процесі дослідження використана система загальнонаукових і спеціальних методів

дослідження. Зокрема застосування діалектичного методу дало можливість дослідити поняття та зміст режиму виконання та відбування покарання у виправних та виховних колоніях, визначити особливості режиму в праві зарубіжних країн (підрозділ 1.2, 1.3, 2.2). Історичний метод був застосований задля дослідження окремих аспектів еволюції кримінально-виконавчої доктрини про основні вимоги режиму та їх реалізацію у виправних і виховних колоніях (підрозділ 1.1). Порівняльно-правовий метод покладено в основу співставлення норм національного та міжнародного законодавства стосовно вимог режиму у виправних та виховних колоніях (підрозділ 2.2). Системно-функціональний метод використовувався при аналізі сучасного стану виконання та відбування покарань у виховних і виправних колоніях (підрозділи 2.1, 3.1).

Наукова новизна отриманих результатів полягає у авторському формулюванні поняття режиму як сукупності норм кримінально-виконавчого права, що регулюють порядок і умови виконання і відбування кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового характеру, створюють умови для ефективного застосування інших засобів впливу і не мають на меті спричинення фізичних страждань або приниження людської гідності.

Сформульовані пропозиції і рекомендації щодо вдосконалення відповідних положень кримінально-виконавчого законодавства. Зокрема, Аргументована позиція про доцільність викладення: ч. 4 ст. 97 КВК України викласти у наступній редакції: «Засуджений може бути переведений з дільниці посиленого контролю до дільниці ресоціалізації після виконання зазначеної індивідуальної програми в порядку, передбаченому цим Кодексом, але не пізніше ніж через три місяці з дня його перебування у дільниці посиленого контролю». ч. 3 ст. 102 КВК України у наступній редакції: «Режим створює умови для суспільно корисної праці засуджених, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, соціально-виховної роботи та громадського впливу і не має на меті спричинення фізичних страждань засуджених або приниження людської гідності».

Практичне значення отриманих результатів. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що їх зміст у багатьох аспектах доповнює наукові знання. Зібраний матеріал і узагальнення можуть бути використані для підготовки узагальнюючих праць, при розробці лекційних занять та спецкурсів у вищих навчальних закладах; у навчальному процесі під час підготовки науково–практичних посібників, методичних вказівок; при підготовці і викладанні лекцій за тематикою: «Режим відбування та виконання кримінальних покарань»; в правотворчій діяльності – для вдосконалення регламентації окремих аспектів режиму виконання та відбування покарання.

Апробація матеріалів дипломної роботи магістра. Основні положення, висновки і рекомендації, викладені в роботі, оприлюднені на всеукраїнській науково-практичній конференції, а також у міжнародному науковому електронному журналі:

Коваленко А.Р. Кримінально-виконавче забезпечення основних вимог режиму та їх реалізації у виправних і виховних колоніях. *Міжнародний науковий електронний журнал ЛОГОС. ONLINE*. Листопад 2020. № 15. С. 1-9. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/2663-4139/article/view/6129/6128>.

Коваленко А.Р. До питання про проблеми додержання деяких вимог режиму у виправних і виховних колоніях. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави*: матеріали VI науково-практичної конференції. Академія Державної пенітенціарної служби. Чернівці: Академія ДПтС, 2020. С. 53-56.

Структура та обсяг дипломної роботи магістра обумовлена метою і завданнями дослідження та авторським підходом до розгляду обраної теми. Дипломна робота складається із переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, які включають в себе сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 95 сторінок, з них список використаних джерел – 8 сторінок (90 найменувань).

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЖИМУ У ВИПРАВНИХ І ВИХОВНИХ КОЛОНІЯХ

1.1. Еволюція кримінально-виконавчої доктрини про основні вимоги режиму та їх реалізацію у виправних і виховних колоніях

В історії доктрини вітчизняного кримінально-виконавчого права можна виділити три основні соціально-політичні періоди:

- 1) дорадянський (до 1917 р.);
- 2) радянський (з 1917 по 1991 рр.);
- 3) пострадянський періоди (з 1991 р. і по теперішній час).

У рамках кожного з даних періодів доктрина проходила ряд етапів, що визначається основою кодифікації законодавства і змінами в державній політиці в області застосування норм щодо вимог режиму та їх реалізації у виправних і виховних колоніях.

Перший період – існування Російської імперії кінця XIX - початку XX ст.

Доктрина про відбування покарань перебувала на периферії галузей юридичних знань і не являла значимого інтересу для суспільства. Саме її назва свідчить, що, з одного боку, вона обмежувала свій предмет виконанням тільки одного з кримінальних покарань позбавлення волі[1, с. 4].

З іншого боку, ця наука виходила за рамки суто юридичної, охоплюючи цілий комплекс питань «тюремної справи»: від управління місцями ув'язнення до архітектури «тюремних замків». Вузькість юридичної проблематики дореволюційного тюрмознавства (така назва існувала на данному етапі) багато в чому породжувалося тою обставиною, що забезпечувалися права людини в місцях позбавлення волі та в даний період розцінювалося як напрямок наукових досліджень, залишаючись прерогативою окремих філантропів і опікунських товариств.

Значний вплив на становлення доктрини українського виконавчого права стали рішення Міжнародних тюремних конгресів, в яких постійно брали участь представники України.

З часів проведення Першого Міжнародного тюремного конгресу в 1846 року в Лондоні тюремні конгреси, що зародилися спочатку з ініціативи приватних осіб, набули статусу форми міждержавного співробітництва в удосконаленні пенітенціарних систем та у розвитку гуманістичних начал діяльності місць позбавлення волі.

Другий Міжнародний тюремний конгрес відбувся в 1872 році в Стокгольмі, а в 1925 році учасників Третього Міжнародного тюремного конгресу прийняв Санкт-Петербург[2, с. 106].

Згодом українські представники брали активну участь в конгресах, що проходили до Першої світової війни в Парижі (1895 р.), Брюсселі (1900 р.), Будапешті (1905 р.) і Вашингтоні (1910 р.) [3, с. 129].

Юридичні аспекти основних вимог режиму та їх реалізація у виправних і виховних колоніях спочатку досліджувалися в рамках науки кримінального права, а саме - науки про кримінальне покарання.

Головними її діячами у розглянутий період стали професора університетів. Одним з перших вчених, який розглядав питання основних вимог режиму та його реалізацію у виправних і виховних колоніях, був професор І.Я. Фойницький.

У фундаментальній праці «Вчення про покарання у зв'язку з тюремознавством» (1889 р.) він визнавав відносну самостійність тюремознавства як особливої галузі політико-юридичних наук, заснованої на практичному досвіді, що прагне до філософсько-практичного осмислення тюремної системи [4, с. 43].

Істотний внесок у формування наукових поглядів про заходи кримінального покарання і системи їх виконання внесли праці професора С.В. Познишева.

У його роботах «Вчення про каральні заходи і міри покарання»(1908 р.) і «Нариси тюрмознавство» (1912 р.) міститься опис різних тюремних систем, пропонується прогресивна система відбування покарання у вигляді позбавлення волі, заснована на історичному досвіді виконання цього покарання в різних країнах[5, с. 162].

Дореволюційні пенітенціаристи по-різному оцінювали мету і можливості ув'язнення і перш за все стосовно виправлення засуджених. Одні автори (Н. Таганцев, С.П. Мокринський та інші) вважали нереальною в умовах ув'язнення виконання мети морального виправлення засудженого.

У своїй роботі «Покарання, його мета і припущення» (1902 р.) С.П. Мокринський писав, що по відношенню до дорослого злочинця кримінальна репресія повинна переслідувати лише цілі психологічного примусу (залякування), соціального пристосування і механічного знешкодження [6, с. 23].

Інші (А.А. Жижиленко, С.В. Познишев і ін.) вважали, що постановка питання про досягнення мети виправлення в'язнів в умовах в'язниці все ж виправдана. При цьому, як підкреслював С.В. Познишев, саме виправлення має розумітися реалістично - не перетворення закоренілого злодія в високоморальну видатну людину, а формування «соціально-гідного», здатного жити [7, с. 231].

В теорії пенітенціарної справи на початку ХХ ст. починають формуватися наукові основи розвитку системи місць позбавлення волі, розробляються основи класифікації злочинців, принципи і способи диференціації та індивідуалізації виконання покарання, використання елементів самоврядування засуджених, засобів постпенітенціарної адаптації звільнених.

Науковим розробкам правових основ засобів впливу на засуджених була присвячена праця професора А.А. Жижиленко «Нариси з загального вчення про покарання» [8, с. 56].

Автор переконливо показав, що застосовуючі в тюрмі виховання, освіти, арештантської праці, заходів попередження і забезпечення

дисциплінієвідмінними від покарання за їх правовою природою. Тим самим були закладені теоретичні передумови того, що пізніше в радянській науці іменувалося «карально-виховним процесом».

Розвиток вітчизняного тюремознавство в сукупності з практичними проблемами організації пенітенціарної справи спонукали керівництво Міністерства юстиції організувати при Головному тюремному управлінні спеціальні курси для професійної підготовки керівних працівників тюремної системи.

Програма курсів, розрахована на термін до півтора місяців, включала широке коло питань:

- 1) основи кримінального права;
- 2) вчення про покарання;
- 3) порівняльний аналіз тюремних систем різних держав;
- 4) основні засади державного устрою України;
- 5) організація судової та тюремної систем;
- 6) управління різними областями тюремної діяльності.

Тим самим були зроблені перші кроки по використанню теоретичних знань в пенітенціарній практиці.

Іншим, не менш важливим аспектом впливу науки на практику стало використання наукових підходів у правотворчості. Свідченням цього стала, зокрема, затверджена Міністерством юстиції в 1915 році «Загальна тюремна інструкція», що виходить в цілому з гуманістичних начал і заснована на позитивному досвіді організації діяльності вітчизняних і зарубіжних пенітенціарних установ[9, с. 64].

Після Жовтневої революції стався злам царської системи тюрем, каторги і посилення зовсім не означало, що Радянська влада відмовляється від кримінальної репресії.

Багато питань науки в цей період виникали з безпосередніх завдань практики, але в більшості випадків вирішувалися без належної теоретичної основи, яка підмінялася партійними установками.

Втім, не можна заперечувати, що ряд таких установок носив гуманістичний і вельми прогресивний характер. Це стосується перш за все деяких положень в області кримінальної та виправно-трудової політики, що містилися в прийнятій в 1919 р. Програмі Російської комуністичної партії більшовиків:

- 1) здійснення в широких розмірах умовного засудження;
- 2) запровадження громадського осуду як міри покарання;
- 3) заміна позбавлення волі обов'язковою працею;
- 4) заміна в'язниць виховними закладами.

Відзначимо також, що застосування зазначених вище засобів поводження з злочинцями оцінювалися з позицій класового підходу. Не випадково однією з перших дискусій, що розгорнулися в 1918-1920 рр. (на тлі громадянської війни і «червоного терору») на сторінках першого радянського юридичного журналу «Пролетарська революція і право», була дискусія про можливість виправлення представників експлуататорських класів [10, С. 72-73].

Особливістю етапу становлення радянської науки про виконання покарання в 20-ті роки минулого століття була присутність в ній двох груп пенітенціаристів.

Перша - представники «старої школи», до числа яких належали професора: С.Я. Булатов, М.Н. Гернет, М.М. Ісаєв, С.В. Познишев. Перу останнього належить, зокрема, видана в 1924 році ґрунтовна праця «Основи пенітенціарної науки» [11, с. 226]. М.М. Ісаєв в 1927 році видав монографію «Основи пенітенціарної політики» [12, с. 86].

Інша група - практичні працівники, які займалися одночасно питаннями теорії, в тому числі начальник Головного управління місць ув'язнення НКВС Є.Г. Ширвіндт, співробітники ГУМЗ: Ю. Бехтерєв, М. Кесслер, Б. Утевський, В. Якубсон і інші.

В середині 20-х років ХХ ст. теоретичні проблеми пенітенціарної справи, виправно-трудової політики і права досить широко висвітлювалися в

періодичній пресі, в тому числі в журналах «Тижневик радянської юстиції», «Право і життя», «Робочий суд», «Вісник радянської юстиції».

З 1923 р. НКВД став видавати журнал «Адміністративний вісник», який зіграв важливу роль у розвитку науки виправно-трудового права [13].

Теоретичні питання, що виникали з потреб практики, широко обговорювалися і на з'їздах працівників місць позбавлення волі.

Перший Всеросійський з'їзд працівників пенітенціарної справи, що відбувся в 1923 році в Москві, узагальнив і систематизував досягнення виправно-трудової науки і практики, розглянув і в цілому схвалив проект першого радянського Виправного трудового кодексу, прийнятого ВЦВК РРФС в жовтні 1924 році.

Питанням втілення в життя положень цього кодексу був присвячений Другий Всеросійський з'їзд працівників пенітенціарної справи, що проходив в Москві наприкінці 1924 року.

Завдяки проведеній кодифікації наукою виправного трудового права відкрилися нові перспективи. Істотно розширився предмет, оскільки ВТК 1924 року поряд з позбавленням волі, відбування покарання у виправно-трудових установах, регулював також виконання примусових робіт без утримання під вартою.

Подальшому розвитку науки виправно-трудового права сприяло створення в 1925 році Державного інституту з вивчення злочинності і злочинця, до складу якого входила пенітенціарна секція.

Результати проведених наукових досліджень публікувалися в 1926-1929 рр. у збірниках «Проблеми злочинності» [14, с. 45].

На базі одного з місць ув'язнення було організовано експериментальне пенітенціарне відділення з вивчення злочинності і злочинця. Його завданням було встановлення наукової практичності шляхом найбільш раціональних методів впливу на різні типи злочинців стосовно усіх видів місць позбавлення волі, що були передбаченими ВТК.

Наукові результати, отримані інститутом, мали важливе значення для класифікації засуджених і вивчення їх особистості, для диференціації та індивідуалізації виконання позбавлення волі, в тому числі в рамках прогресивної системи його відбування.

Крім того, вивчалися проблеми організації та ефективності примусових робіт, а також перспективи покарань у вигляді висилки для злочинців-рецидивістів.

Розвитку науки і залученню до неї нових вчених сприяло введення в 1925-1926 рр. в число навчальних дисциплін в юридичних вузах курсу пенітенціарного права.

Цей крок отримав схвалення на Першій Всесоюзній нараді пенітенціарних діячів в жовтні 1928 року.

У 1927 р. вийшов перший навчальний посібник Є.Г. Ширвіндта і Б.С. Утевського «Радянське пенітенціарне право». Основна увага в ньому приділялася правовому регулюванню діяльності виправно-трудових установ відповідно до норм ВТК 1924 року по використанню праці, режиму і культурно-виховної роботи, а також правового положення ув'язнених[15, с. 132].

До початку 30-х років в ході наукової роботи проблемам виконання покарання остаточно визначилися найменування галузі - «радянське виправно-трудове право» і відповідної юридичної науки - «наука радянського виправно-трудового права». З тих пір термін «пенітенціарний» не використовувався в науці радянського періоду.

У підготовці проекту Виправно-трудового кодексу 1933 року активну участь взяли вчені, особливо Б.С. Утевський. Наукова ідеологія Кодексу була відображена у виданій в 1934 році монографії «Від в'язниць до виховних установ», підготовленої колективом авторів в складі Н.Д. Дурманова, Б.С. Утевського, А.Я. Естрін та інших[16].

Загальний фонд наукової та навчальної вітчизняної літератури з проблем виконання покарання до 1935 року включав понад 500 робіт.

У наступний період, починаючи з середини 30-х років минулого століття, розвиток науки виконавчого права призупинилося. На всі матеріали в області виконання покарань (включаючи нормативні акти, дані статистики) ставилися грифи обмеженого користування.

Припинилися планові наукові дослідження, а центр розробки цих проблем - Інститут кримінальної та виправно-трудової політики - в 1935 році був перейменований в Інститут кримінальної політики [17, с. 25].

У 1937 році його реорганізували у Всесоюзний інститут юридичних наук, діяльність якого зводилася до коментування правових норм.

Окремі вчені-пенітенціаристи (в тому числі Є.Г. Ширвіндт) самі були репресовані і потрапили в місця позбавлення волі. Решта переключилися на іншу роботу, оскільки доступ в систему ГУЛАГу і до матеріалів його діяльності був закритий, а прояв до неї будь-якого інтересу саме по собі вже викликало підозри.

З навчальних планів цивільних юридичних навчальних закладів курс виконавчого права був виключений.

За ці роки у відкритій пресі не було опубліковано жодної роботи з проблем виконання покарання. Закритою була і вся література в навчальних закладах НКВД, МВС СРСР. Мало хто із залишених вчених-пенітенціаристів зосередили увагу на історії царської в'язниці (М.Н. Гернет), буржуазній тюремній системі (Б.С. Утевський), питаннях загальної частини кримінального права (Н.Д. Дурманов і ін).

Розвиток виконавчого права як самостійної науки відновився в другій половині 50-х років минулого століття в умовах відновлення початку законності і ліквідації найбільш одіозних і похмурих сторін ГУЛАГу.

Відновленню наукових досліджень в області виконання покарань сприяло створення науково-дослідного відділу МВС СРСР і кафедри виконавчого права у Вищій школі МВС СРСР (1956 р.).

Виконавче право як навчальна дисципліна стала викладатися в окремих загальногромадянських вузах. У 1958 році виконавче право було введено в

якості факультативної навчальної дисципліни в усіх юридичних вузах. Важливим кроком у відтворенні науки виправно-трудоного права стала проведена в 1957 році у Вищій школі МВС СРСР перша науково-практична конференція за участі широкого кола науковців і практичних працівників.

В середині 60-х років подібні конференції та семінари загальнодержавного або регіонального рівня увійшли в повсякденне наукове життя.

Ухвалення Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік (1958 р.) і республіканських кримінальних кодексів (КК 1960 р.) поставило перед вченими і практиками мету розробки теоретичних основ кодифікації виконавчого законодавства.

У зв'язку з цим активно обговорювалися завдання і предмет майбутнього законодавства, його принципи, співвідношення між загальносоюзним і республіканським правовим регулюванням, види і завдання виправних установ, класифікація засуджених, їх правове становище, порядок і умови відбування покарань, «пов'язаних з виправним впливом», перспективи «прогресивної системи» відбування покарань.

Поряд з представниками «старої школи» (Б.С. Утевським, Є.Г. Ширвиндтом і ін.) до дослідження проблем виконання кримінальних покарань активно підключаються вчені нового покоління, в тому числі колишні фронтовики (В.П. Артамонов, Н.А. Беляєв, Н.А. Стручков, А.Л. Ременсон, Ю.М. Ткачевський і ін.) [18, с. 17].

Наукові основи кодифікації виправного законодавства 1969-1971 рр. найбільш докладно були розроблені Н.А. Стручковим і А.Е. Наташевим в монографії «Основи теорії виправно-трудоного права» (1967 р.) [19], Н.А. Беляєвим в монографії «Цілі покарання та засоби їх досягнення у виправно-трудогих установах» (1963 р.) і в докторській дисертації А.Л. Ременсона «Теоретичні питання виконання позбавлення волі і перевиховання ув'язнених» (1965 р.).

Кодифікація сприяла подальшому розвитку досліджень виправно-трудової проблематики. У дослідження юристів все ширше впроваджуються соціологічні методи (при тому, що статистика і ряд нормативно-правових актів залишалися закритими для широкого загалу). Повсюдно зростає увага до педагогічної спадщини.

В кінці 60 - початку 70-х років теорія виправно-трудового права остаточно сформувалася як галузева юридична наука. Вищою атестаційною комісією при Раді Міністрів СРСР була сформована єдина наукова спеціальність - кримінальне право і кримінологія; виправно-трудове право.

Дослідження проблем виконання кримінальних покарань проводилися в ряді наукових установ і навчальних закладів. Більшість з них знаходилося в системі МВС СРСР.

Координаційним центром таких досліджень (включаючи узгодження тим докторських і кандидатських дисертацій) виступав МВС СРСР, у складі якого працювала лабораторія з проблем виконання покарань та виправлення засуджених.

Виправно-трудова проблематика перебувала в центрі наукових пошуків кафедри управління органами, що виконують покарання Академії МВС СРСР.

Наукові основи кримінально-виконавчої діяльності та поширення передового досвіду виправно-трудових установ стояли в центрі уваги Всесоюзного інституту підвищення кваліфікації керівних працівників ВТУ.

Освічена в 1971 році Рязанська вища школа МВС СРСР відразу зайняла одне з провідних місць в дослідженнях по виправно-трудовій тематиці.

У розробці теоретичних і окремих прикладних проблем виконання кримінальних покарань дедалі активнішу участь починають приймати цивільні науково-дослідні установи: радянського законодавства; Прокуратури СРСР; ряд вищих навчальних закладів.

Серед найбільш значущих праць не можна не відзначити двотомник Н.А. Стручкова «Курс виправно-трудового права. Проблеми Загальної частини (1984

р.)»[20], і «Курс виправно-трудового права. Проблеми Особливої частини (1985 р.)»[21].

Вимоги виправно-трудової політики, запити практики і перспективи розвитку виправно-трудового законодавства визначали в той період основні напрямки науки виправно-трудового права.

Теоретичні основи виправно-трудового законодавства, його принципи, структура та функції стали предметом основних наукових пошуків В.П. Артамонова, Н.А. Беляєва, Л.Г. Крахмальніков, М.П. Мелентьєва, А.Е. Наташева, Н.А. Стручкова, І.А. Сперанського.

Корінні питання кримінальної відповідальності і її реалізації висвітлювалися в працях Л.В. Багрій-Шахматова, В.А. Оливної, В.І. Гуськова. І.С. Аля, Ю.М. Ткачевський.

Ідеї А.Л. Ременсона про з'єднання покарання з заходами виправно-трудового впливу, про поняття та зміст карально-виховного процесу помітно вплинули на теорію і подальший розвиток виправно-трудового права[18, с. 22].

Г.А. Туманов зосередив увагу на проблемах режиму виконання позбавлення свободи і управління в кримінально-виконавчій системі[22, с. 106]. Завдання наукового забезпечення підвищення ефективності виправно-трудових установ, попередження рецидивної злочинності ставилися і вирішувалися І.В. Шмаровим[23].

Значний внесок у розвиток науки виправно-трудового права вніс професор А.І. Зубков, спочатку зосередив свої головні наукові інтереси в сфері трудового перевиховання засуджених в УВП[24].

Поглиблена наукова розробка соціологічних аспектів виконання позбавлення волі велася А.С. Михлин, Ф.Р. Сундуrowим і І.С. Дементьєва[25]. Психолого-педагогічний бік карально-виховного процесу знайшов відображення в працях Ю.М. Антоняна, Л.А. Висотін, М.П. Стурова, А.В. Шаміса[26].

Наукові праці М.Г. Дєткова і С.І. Кузьміна присвячувалися історії кримінально-виконавчої системи. З.А. Астеміров досліджував особливості

виконання позбавлення волі у виховно-трудових колоніях для неповнолітніх [27].

Наукові праці М.П. Журавльова та В.Д. Філімонова були присвячені специфіці виконання покарання щодо рецидивістів[28].

Порівняльно-правові дослідження в області виконання покарання і служби пробації в розвинених капіталістичних країнах здійснював В.П. Шупілов[29].

Наведений огляд, звичайно, не охоплює всіх, які зробили внесок у розвиток наукових основ вітчизняного правотворчості і правозастосовчої практики в 60 - 80-ті роки минулого століття. Практично за кожним зі згаданих вище вчених стоять їхні учні і послідовники.

Період кінця 80 - 90-х років для науки виправно-трудового права, як і для всієї вітчизняної науки, був досить непростий.

З одного боку, супроводження «перебудови» демократизації, гласності, усунення ідеологічного тиску об'єктивно сприяли розвитку наукових дискусій, розширення спектра напрямів теоретичних досліджень кардинально покращили можливості неупередженого вивчення зарубіжного досвіду, співпраці із закордонними вченими і неурядовими правозахисними організаціями, використання в науковій діяльності міжнародних стандартів поведінки із засудженими.

Вступ України до Ради Європи надало цій роботі чіткі юридичні орієнтири. Відкрилася відомча статистика (включаючи статистику минулих років). Так, наприклад, стала відома статистична інформація кількості засуджених за роки, починаючи з 1990 року – 1999.

Значне число закритих нормативних актів МВС з питань виконання покарання, а також засновані на них і на статистиці наукові дослідження втратили обмежувальні грифи і були введені в відкритий науковий обіг.

Окремі сторони кримінально-виконавчої діяльності ставали предметом широких громадських дискусій, в кінцевому підсумку підвищуючи інтерес суспільства до раніше закритої проблематики виправно-трудових установ.

З іншого боку, кризові соціально-економічні умови 90-х років, зріст соціально-політичних напруженостей, інфляції і пов'язані з нею зниження державного фінансування виправно-трудової системи, а також розрив численних господарських зв'язків ВТУ призвели до того, що установи та органи, які виконують покарання, фактично поставлені на грань «виживання», були змушені зосередити їх увагу на нагальних, повсякденних, життєво важливих завданнях, які не передбачали наукового забезпечення.

Крім цього із зазначених причин ряд перспективних вчених - кандидатів наук (перш за все - з числа наукової молоді) - були змушені залишити цю ідею, переходячи в інші, більш «прибуткові» сфери діяльності.

У підсумку в науці виправно-трудового права в 90-ті роки відбувся свого роду «розрив поколінь», наслідки якого, на жаль, даються взнаки й дотепер.

Основна увага вчених в цей період була зосереджена на підготовці нової кодифікації виправно-трудового (кримінально-виконавчого) законодавства. Історично склалось так, що розробка наукових основ цієї кодифікації почалася в одних соціально-політичних умовах і в союзній державі, а завершилася в абсолютно іншій політичній обстановці і в суверенній Україні.

Вже на початковому етапі цієї роботи необхідно було вирішити цілий ряд методологічних і дискусійних питань:

- 1) найменування та предмет майбутнього законодавства,
- 2) його принципи;
- 3) співвідношення загальносоюзного і республіканських законів,
- 4) законодавчого та підзаконного нормативно-правового регулювання;
- 5) принципові підходи до правового статусу засуджених;
- 6) основні засоби виправлення і ступінь їх відображення в законі;
- 7) можливості реалізації в новому законодавстві міжнародних стандартів поведінки з засудженими, прогресивного зарубіжного досвіду і ін.

При цьому слід враховувати хід і результати підготовки нового кримінального законодавства, які (особливо, в частині системи покарань) в даному випадку були визначальними.

Отже, для науки кримінально-виконавчого права залишаються актуальними подальша розробка її загальної теорії, пов'язаної з:

- 1) визначенням предмета, методів і обсягу правового регулювання;
- 2) теорії кримінально-виконавчих правовідносин, їх суб'єктів і учасників;
- 3) правовий статус осіб, які відбувають різні види покарань, перш за все вперше введених в КК України;
- 4) правове регулювання режиму відбування різних видів покарань;
- 5) реалізація інших заходів кримінально-правового характеру;
- 6) підвищення їх ефективності.

1.2. Поняття режиму виконання і відбування покарання

Доктринальне визначення «режиму» поєднує в собі багатоаспектність даного поняття, оскільки режим вживається у різному значенні, наприклад:

- 1) «режим у місцях позбавлення волі»,
- 2) «режим тримання засуджених»;
- 3) «режим виконання покарання»;
- 4) «режим відбування покарання»;
- 5) «пенітенціарний режим»;
- 6) «режим осіб, що відбувають покарання» тощо.

Аналізуючи дані визначення постає питання актуальності з'ясування основних ознак, змісту та вимог режиму.

Відносно визначення поняття «режиму» необхідно зазначити, що воно завжди характеризувалося різноманітністю та не мало єдиного теоретичного тлумачення.

Термін «режим» у дослівному перекладі має декілька значень:

- 1) державний лад, спосіб правління;
- 2) точно встановлений розпорядок життя, праці, відпочинку, сну, харчування;

3) система правил, заходів, необхідних для досягнення тієї чи іншої мети.

Проаналізуємо доктринальні визначення поняття «режиму».

Вперше термін «режим» був вживаний у 1920 році науковцем С.В. Познишевим. У своїх наукових працях він трактував його з точки зору «пенітенціарного режиму» та вказував на широке розуміння даного терміну, який охоплює систему заходів, за допомогою яких пенітенціарні установи прагнуть до досягнення своєї мети [11, с. 44].

Наступним визначенням «режиму» була його згадка Й.С. Нойем, який звернув увагу на двозначний зміст режиму позбавлення волі, а саме, на його думку режим позбавлення волі вживався у вузькому та широкому значеннях[30].

У вузькому значенні розумілось встановлення певних правил ізоляції засуджених, їх поведінки, прав та обов'язків, зумовлених фактом відбування покарання, система заходів заохочення та стягнення.

У широкому значенні режим позбавлення волі включав регулювання життя засуджених у виправній установі з усіх боків, у тому числі і суспільно корисну працю, та виховну роботу.

У свою чергу М.Я. Гінзбург та І.А. Стручков писали: «Режим виправно-трудової установи в широкому розумінні – це порядок її діяльності, вся сукупність заходів, які забезпечують виконання покарань виправно-трудового характеру і здійснення методів, спрямованих на виправлення та перевиховання засуджених [20, с. 65].

Режим у вузькому розумінні – це один з основних методів виправно-трудового впливу, який забезпечує здійснення виправлення та перевиховання, а також регламентування порядку тримання засуджених у виправно-трудових установах».

Професор М.О. Стручков пише: «Якщо ґрунтуватися на загальновживаному і зрозумілому кожному значенні слова «режим», то не можна сказати нічого іншого, як визнати режимом (від франц. *regimne*) уклад, порядок або спосіб життя людини [20, с. 66].

Режим під час відбування покарання – це уклад або спосіб життя засудженого. Якщо спробувати дати його визначення як правового явища, то доведеться сказати наступне: під режимом у виправних установах слід розуміти врегульований нормами права порядок виконання покарання у виді позбавлення волі».

В іншій своїй праці М.О. Стручков відзначає, що «поняття режиму, якщо тлумачити його широко, повинно охопити буквально все життя виправно-трудової установи. Але поняттю режиму слід надавати й більш вузького значення [20, с. 67].

Режим, встановлений у виправних установах, являє собою врегульований нормами права порядок виконання покарання у виді позбавлення волі, пов'язаного з виправним впливом. Іншими словами, режим – це правопорядок у виправних установах, що забезпечує виправлення засуджених, вирішення завдань часткового (спеціального) і загального попередження».

У подальшому М.О. Стручков уточнює, що режим позбавлення волі можна визначити як встановлений законом порядок виконання (відбування) призначеного покарання, що відображає властивий данному покаранню комплекс правообмежень, виступає в якості одного з основних засобів виправлення і перевиховання засуджених, створює необхідні умови застосування та забезпечує саме застосування інших засобів виправлення і перевиховання засуджених [20, с. 68].

В.М.Ковалев зазначав, що «розмежування понять режиму у широкому та вузькому значенні навряд чи доцільне. Під режимом у широкому значенні розуміється, власне вся діяльність виправної установи. Таке поняття нічого не дає для аналізу та оцінки режиму як одного із засобів виправно-трудового впливу на засуджених. Уявлення про нього, як про просту сукупність правил, що визначають рамки зовнішньої поведінки, знижує його виховне значення як самостійного засобу виправно-трудового впливу[31, с. 27].

Набагато більше значення для виховання має те, чим будуть наповнені ці, власне, зовнішні рамки поведінки. При визначенні його поняття слід виходити з

того, що режим це сукупність норм і правил поведінки, а діяльність виправної установи і засуджених, регламентована нормами виправно-трудового права».

М.О. Линенко режим розуміє як урегульований нормами кримінально-виконавчого права порядок виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі, що передбачає спільне знаходження засуджених, застосування до них заходів виправно-трудового впливу, а також підтримання належної дисципліни, попередження правопорушень [32, с. 44].

Порівняння й аналіз наявних у нашій науковій, навчальній та спеціальній літературі визначень поняття «режиму» свідчить, що режим трактується дуже багатозначно, тому й визначень режиму існує понадтридесятки.

Чимало з цих визначень є неточними, деякі навіть помилкові або суперечливі, хоча кожне з них має певний сенс, щось загальне, але найчастіше таке, що не повністю відображає зміст й сутність режиму.

Суть цих визначень коротко зводиться до того, що під режимом розуміється:

- 1) порядок виконання покарання у виправній колонії;
- 2) порядок тримання у виправній колонії;
- 3) сукупність правил поведінки засуджених;
- 4) порядок життя та праці засуджених;
- 5) діяльність виправної колонії;
- 6) система заходів і методів, що сприяють вихованню;
- 7) сукупність норм, що визначають обсяг обмежень для засуджених і порядок їхньої реалізації;
- 8) порядок реалізації кримінально-правового покарання та залучення засуджених до праці, виховної роботи, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання;
- 9) порядок виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі, в якому виражається покарання, що забезпечує попереджувальний і виховний вплив [20, с.44].

Як зазначає В. А. Афіногенов, розуміючи і розглядаючи поняття «режиму» з позиції сукупності певних правил в місцях позбавлення волі, то таким чином звужується зміст режиму, або надається йому дуже схожого значення з іншими поняттями, наприклад, з правопорядком в виправній колонії[33, с. 134].

Таким чином, ми можемо говорити про те, що режим виконання (відбування) покарання як правова категорія включається в зміст такого поняття, як правопорядок у виправній установі, і є лише його складовою частиною, але ніяк не дорівнює йому.

У зв'язку з цим ми не можемо погодитися з вищевказаною позицією та поставити знак рівності між такими поняттями, як «режим» і «правопорядок», в тому числі стосовно розгляду поняття «режим виконання (відбування) покарання».

В. А. Уткін вказує, що режим - це якість позбавлення волі (одна з найважливіших складових цього покарання).

Він зазначає, що в науці кримінального та кримінально-виконавчого права покарання у вигляді позбавлення волі розуміється з позицій його кількісної (термін) і якісної (режим) сторін[34, с. 54].

Режим включає в себе ряд елементів, що виражають ступінь і якість ізоляції. Також в чинному законодавстві закріплена градація виправних установ по ступеню строгості режиму і детальне відображення всіх елементів режиму, в числі яких зміна виду режиму в рамках «прогресивної системи» відбування покарань.

П. І. Колеватов вважає, що режим – одне з головних засобів досягнення поставлених кримінально-виконавчим законодавством цілей і задач[35, с. 44].

С. А. Борсученко зазначає, що режим є складним багатоаспектним поняттям. З одного боку, режим є обов'язковим елементом процесу виконання (відбування) покарання, процесу виправлення засуджених, сприяє їх ресоціалізації, з іншого - ускладнює соціальну адаптацію засуджених до позбавлення волі [36, с. 60].

Режим похідний від суті і змісту покарання, оскільки в ньому виражається кара (сукупність застосовуваних до засудженого правообмежень). У той же час режим забезпечує порядок реалізації правообмежень, тому його слід розглядати і як засіб забезпечення законності процесу виконання покарання, захисту прав, законних інтересів засуджених, засіб забезпечення пенітенціарної безпеки.

Режим є правовим засобом впливу на осіб, які відбувають кримінальне покарання, він також встановлює правила поведінки для всіх суб'єктів кримінально-виконавчих відносин.

На думку Р. З. Усеева, режим - це середовище, в якій функціонує виправний заклад. Це середовище має спеціальні правила. Вони поширюється на всіх осіб, які постійно і тимчасово перебувають у виправній установі[37, с. 44].

Дотримання цими особами встановлених правил забезпечує безпеку виправної установи. Режим в виправних установах - це порядок реалізації умов відбування засудженими покарання, а також кари.

В цьому сенсі його значення слід розуміти двояко: як порядок відбування покарання засудженими і як порядок виконання покарання адміністрацією виправного закладу.

Виходячи з аналізу наведених визначень, можна зробити висновок про те, що автори і законодавець з режимом пов'язують різні обставини, в яких присутня сутність кримінального покарання. Це пояснюється тим, що тільки режим встановлює обмеження та позбавлення засуджених деяких прав і свобод, які відповідають певному виду покарання.

В. В. Лихвар і А. С. Дьяконов формулюють наступні висновки:

1) поняття режим має історичне походження в результаті появи і вдосконалення нормативно-правових актів у сфері виконання (відбування) покарання

2) ефективність (стан) режиму оцінюється кількістю порушень встановленого порядку відбування покарання засудженими;

3) режим спрямований на реалізацію основних обов'язків, встановлених законом для всіх учасників правовідносин у сфері виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі;

4) правове регулювання режиму виконання (відбування) покарання у вигляді позбавлення волі здійснюється за допомогою чинного законодавства [38, с. 39].

Найбільш вдале поняття режиму виконання покарання дає В. Е. Южанін. На його думку, режим певного виду виправної колонії розуміється у вигляді конгломерату елементів, що виражають ізоляцію засуджених, умови відбування покарання, порядок відбування покарання (порядок реалізації всіх засобів виправлення), матеріально-побутове забезпечення, попереджувальні засоби впливу на засуджених, заходи безпеки, дисциплінарні заходи впливу [39, с. 6].

Отже, можна зробити висновок, що на доктринальному рівні під режимом виконання та відбування покарання розуміється сукупність норм кримінально-виконавчого права, що регулюють порядок і умови виконання і відбування кримінальних покарань, які забезпечують реалізацію покарання засуджених і створюють умови для ефективного застосування інших засобів впливу.

Отже, проведений аналіз визначення поняття «режим» дає зрозуміти, що на доктринальному рівні існує понад тридцять різних визначень.

Щодо законодавчого визначення режиму, то як відомо, режим є ключовим поняттям в кримінально-виконавчому праві України. Теоретичні аспекти режиму, його поняття, зміст та основні вимоги його реалізації у виправних та виховних колоніях були детально вивчені ще пенітенціарної наукою радянського періоду. Поняття режиму виконання покарання спочатку увійшло в виправно-трудове законодавство [37, с. 43].

Режим виконання (відбування) покарання в 60-90 роки минулого століття було визначено Положенням «Про ВТК і в'язниці», де було встановлено всі основні його змістовні характеристики. Пізніше нормативно-правові акти вносили лише незначні уточнення у зміст режиму.

Основи виправно-трудового законодавства і ВТК 1970 року відносили режим відбування покарання до основних засобів виправлення і перевиховання засуджених. Поняття режиму законодавчо не визначалося. Встановлювалися тільки його основні вимоги в місцях позбавлення волі, які конкретизувалися в окремих інститутах виправно-трудового законодавства [40].

У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року відзначається, що пенітенціарною системою передбачається режим для ув'язнених, істотною метою якого є їх виправлення і соціальне перевиховання. Неповнолітні правопорушники відокремлюються від повнолітніх, і їм надається режим, що відповідає їх віку і правовому статусу [41].

Однак з розвитком системи покарань без ізоляції засуджених від суспільства і необхідністю розширення їх застосування в науковий обіг був введений новий термін «не пенітенціарний режим», який відображає пріоритети сучасної політики в сфері виконання покарань на міжнародному і національному рівнях.

Суворе дотримання режиму є запорукою успіху в досягненні цілей покарання в процесі його виконання. Режим похідний від суті і змісту покарання, оскільки в ньому виражається кара (сукупність застосовуваних до засудженого правообмежень).

Міжнародно-правові акти закріплюють положення про недопустимість порушення прав засуджених та зрівняння прав останніх з особами, що знаходяться на волі.

Існує низка рішень Європейського суду з прав людини (Далі –ЄСПЛ) про недопустимість порушення конституційних прав засуджених, серед таких рішень: Гавула проти України, Вітковський проти України, Горбатенка проти України та інші. Таким чином доходимо до висновку, що будь-яке обмеження прав засуджених може відповідати принципу верховенства права, лише якщо воно є наслідком позбавлення волі.

Отже, відповідно до чинного законодавства України режим у виправних і виховних колоніях – це встановлений законом та іншими нормативно-

правовими актами порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених, постійний нагляд за ними, виконання покладених на них обов'язків, реалізацію їхніх прав і законних інтересів, безпеку засуджених і персоналу, роздільне тримання різних категорій засуджених, різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії, зміну умов тримання засуджених [42].

Таким чином, режим забезпечує порядок реалізації право обмежень для засудженого, тому його слід розглядати і як засіб забезпечення законності процесу виконання (відбування) покарання, захисту прав, законних інтересів засуджених, засіб забезпечення пенітенціарної безпеки.

Режим є правовим засобом впливу на осіб, які відбувають кримінальне покарання, він також встановлює правила поведінки для всіх суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин. Вимоги режиму поширюються не тільки на засуджених, персонал і адміністрацію установ і органів виконання покарань, але і інших осіб, залучених до кримінально-виконавчої сфери, в тому числі представників контрольно-наглядових органів.

Правила, які стосуються персоналу виправного закладу, регламентують його права і обов'язки в сфері режиму. До них відносяться правила щодо:

- 1) забезпечення ізоляції засуджених;
- 2) безпеки засуджених;
- 3) дотримання внутрішнього розпорядку;
- 4) реалізації прав засуджених;
- 5) виконання засудженими своїх обов'язків;
- 6) попередження засуджених.

Правила режиму охоплюють всі сфери життєдіяльності засуджених. Очевидно, що така детальна регламентація розпорядку дня у виправній установі не стимулює у засуджених почуття відповідальності, не сприяє їх самостійності, ускладнює соціальну адаптацію та подальшу реінтеграцію в суспільство. В цьому і полягає найбільша складність реалізації завдань пенітенціарного режиму - нейтралізації його негативних факторів.

Зміст режиму визначається його основними функціями:

- 1) каральна;
- 2) виховна;
- 3) забезпечувальна;
- 4) профілактична

та включає сукупність правил, що забезпечують або регулюють порядок і умови виконання (відбування) конкретного виду покарання.

Каральна функція реалізується шляхом, обмеження прав, свобод і законних інтересів засуджених, а також ізоляції засуджених до позбавлення волі. Слід також зазначити, що ізоляція засуджених в місцях позбавлення волі має відносний характер, оскільки законодавство передбачає заходи, спрямовані на забезпечення взаємодії засуджених із зовнішнім світом.

Такими заходами можуть бути:

- 1) побачення;
- 2) телефонні розмови;
- 3) отримання посилок, передач і бандеролей;
- 4) листування;
- 5) пересування без конвою або супроводу;
- 6) виїзди за межі виправних установ.

Каральна функція режиму повинна мати обмежувальний характер, оскільки може надати негативний ефект для успішної реалізації його виховної функції.

Виховна функція режиму здійснюється шляхом встановлення та реалізації правил поведінки, які не є за своєю природою каральними. Також виховна функція здійснюється шляхом створення необхідних правових засобів, що сприяють успішному застосуванню заходів виправного впливу.

Забезпечувальна функція режиму являє собою правову основу для реалізації всього комплексу заходів виховного впливу на засуджених в місцях ізоляції.

Режимні вимоги визначають порядок залучення засуджених до праці і його організацію, специфіку проведення загальноосвітнього навчання і професійної підготовки.

Профілактична функція або функція соціального контролю спрямована на попередження та профілактику скоєння кримінальних правопорушень та інших правопорушень як засудженими, так і іншими особами, які перебувають на території виправної установи.

Стосовно засуджених, то основні форми соціального контролю полягають у нагляді за засудженими та встановленню спеціальних заходів в період відбування покарання.

Стосовно до інших громадян, які перебувають у виправній установі і його об'єктах, соціально-контрольна функція режиму спрямована на забезпечення дотримання ними внутрішнього розпорядку виправної установи, правил взаємовідносин із засудженими.

Адміністрації виправної установи надається право здійснювати контроль за дотриманням ними режимних вимог, які реалізуються по відношенню до засуджених, що передбачені законом заходи впливу.

Функції режиму реалізується комплексно, вони доповнюють один одного і взаємопов'язані між собою. Кожна з них, здійснюючи самостійно, створює одночасно умови для успішної реалізації всієї сукупності функцій.

Таким чином, режим є складним багатоаспектним поняттям. З одного боку, режим є обов'язковим елементом процесу виконання (відбування) покарання, процесу виправлення засуджених, що сприяє їх ресоціалізації, з іншого - ускладнює соціальну адаптацію засуджених до позбавлення волі.

Міжнародні акти не розкривають поняття і змісту режиму. Більш того, в Мінімальних стандартних Правилах поведінки з ув'язненими 1955 року, сам термін «режим» не використовується, а в Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, які не пов'язаних з тюремним ув'язненням 1990 року застосовується «режим звернення» [43, 44].

Європейські тюремні правила 2006 року містять розділ «Режим утримання» який входить в частини II «Умови тюремного ув'язнення».

У той же час з тексту документа випливає, що режим включає в себе:

- 1) працю ув'язнених;
- 2) заняття спортом ув'язнених;
- 3) дозвілля ув'язнених;
- 4) навчання ув'язнених;
- 5) правила реалізації свободи слова, совісті і віросповідання ув'язнених;
- 6) отримання інформації;
- 7) майно ув'язнених;
- 8) правила переміщення, які регулюються самостійними розділами.

Частина VIII «Мета режиму для засуджених ув'язнених» даних Правил містять такі розділи, як «Цілі режиму» (П.п.102.1-102.2) і «Реалізація режиму для засуджених» (п.п.103.1-103.8)[45].

Європейські правила щодо неповнолітніх правопорушників, засуджених до покарання і заходів кримінально-правового характеру 2008 року в частині III «Позбавлення волі» розглядають режим як виховний вплив і виховну роботу.

Згідно п. 77 Правил до цілей режиму відносяться:

- 1) навчання;
- 2) особистий і соціальний розвиток;
- 3) професійне навчання;
- 4) виправлення і підготовка до звільнення ув'язнених.

Режим включає, у свою чергу:

- 1) шкільне навчання;
- 2) професійну підготовку;
- 3) працю;
- 4) вивчення прав і обов'язків громадянина;
- 5) навчання соціально корисним навичкам і вмінням;
- 6) придушення агресивності;
- 7) лікування від наркоманії;

- 8) індивідуальна і групова терапія;
- 9) фізична підготовка і спорт;
- 10) підвищення освітнього рівня;
- 11) відшкодування боргів;
- 12) програми відновного правосуддя та відшкодування шкоди;
- 13) заняття творчістю в години дозвілля і хобі;
- 14) заходи поза установи, відпустки різних видів;
- 15) підготовка до звільнення і допомога в соціальній адаптації [46].

Таким чином, Європейський законодавець розуміє режим виконання покарань більш широко і не прагне надати даному терміну однаковість.

1.3. Зміст (основні вимог) режиму у виправних і виховних колоніях

Глава 16 Кримінально-виконавчого кодексу України (Далі – КВК) визначає найважливіші положення, що характеризують сутність і зміст режиму виконання і відбування покарання [42].

Серед основних вимог режиму слід виділити найважливішу складову - ізоляцію засуджених.

Вираженням ізоляції є саме позбавлення фізичної свободи через поміщення засуджених в місця позбавлення волі (виправні чи виховні колонії) на строк, встановлений вироком суду, що передбачає:

- 1) перебування їх на території, що охороняється;
- 2) обмеження засуджених у свободі вибору соціального спілкування;
- 3) їхніх соціально корисних зв'язків з особами, які перебувають на волі;
- 4) права вільного пересування;
- 5) вибору місця проживання;
- 6) характеру і роду занять за своїм розсудом;
- 7) роздільне тримання різних категорій засуджених;
- 8) порядок їх спілкування в межах однієї колонії.

Тому засуджений до позбавлення волі, оскільки постійно перебуває в умовах ізоляції, повинен вести особливий, встановлений законом, спосіб життя. А це, у свою чергу, повинно стимулювати засуджених до утримування від вчинення правопорушень і спонукати їх до прагнення мати ті блага, якими людина користується на волі.

Ступінь ізоляції визначається видом колонії і поведінкою засуджених. Найбільший ступінь ізоляції досягається у виправних колоніях максимального рівня безпеки, найменший – у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, де засуджені тримаються під наглядом, і тільки на території житлової зони – під охороною.

Законодавець посилив можливість диференціації умов відбування покарання в одному виді колоній (отже, і ступінь ізоляції) залежно від поведінки засуджених, передбачивши тримання засуджених в структурних дільницях колоній (ресоціалізації, посиленого контролю, соціальної адаптації, соціальної реабілітації).

Крім того, ступінь ізоляції може бути посилений чи зменшений у зв'язку із переведенням засуджених, що передбачено ст. 101 КВК України [42].

Ізоляція засуджених забезпечується, насамперед, системою охорони колоній, яка здійснюється відповідно до вимог Інструкції з організації охорони установ виконання покарань, затвердженої Державним департаментом України з питань виконання покарань.

Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань до заходів забезпечення ізоляції засуджених відносять огляди та умови спільної роботи працівників кримінально-виконавчої служби із засудженими, нагляд за засудженими; залучення сил і засобів колонії, органів і установ виконання покарань для підтримання правопорядку в установах виконання покарань[47].

Наступною вимогою режиму в колоніях є постійний нагляд за засудженими. Інструкція з організації нагляду за засудженими, які відбувають покарання в установах виконання покарань, визначає нагляд за засудженими як систему заходів, котрі спрямовані на забезпечення відбування кримінального

покарання у виді позбавлення волі внаслідок цілодобового і постійного контролю за поведінкою засуджених у місцях їх проживання та праці, запобігання та припинення з їх боку протиправних дій, забезпечення вимог ізоляції засуджених та безпеки персоналу.

Контроль за засудженими в колоніях включає в себе:

- 1) постійне контролювання персоналом служби нагляду та безпеки, а також іншими посадовими особами за поведінкою засуджених у місцях їх розміщення та перебування;
- 2) здійснення встановленого пропускнуго режиму між житловою та виробничою зонами, ізольованими ділянками, цехами та іншими об'єктами,
- 3) контроль за дотриманням засудженими порядку пересування,
- 4) встановленого зразка одягу, правил санітарії та гігієни;
- 5) проведення перевірок наявності засуджених у місцях проживання та праці;
- 6) контроль за станом інженерно-технічних засобів охорони;
- 7) проведення обшуків приміщень та особистих обшуків засуджених, а також огляд житлових зон і виробничих об'єктів,
- 8) вилучення предметів, виробів і речей, збереження яких засудженим заборонено;
- 9) забезпечення встановленого порядку і контроль за проведенням побачень і телефонних розмов засуджених з їх родичами та іншими особами;
- 10) перегляд, перевірку і вручення передач, посилок і бандеролей, що надійшли на адресу засуджених;
- 11) супроводження транспортних засобів територією зон, що охороняються, та контроль за вантажнорозвантажувальними роботами;
- 12) забезпечення встановленого порядку відбування дисциплінарних стягнень у приміщенні дисциплінарних ізоляторів, приміщеннях камерного типу, карцерах та одиночних камерах;
- 13) реагування на зміни оперативної обстановки у колоніях, вжиття заходів щодо її нормалізації, застосування у випадках, передбачених чинним

законодавством, наручників, гамівних сорочок, гумових кийків, слезоточивих речовин та інших спеціальних засобів тощо [47].

Як правопорядок, режим складається з двох взаємопов'язаних елементів:

1) нормативної основи, яка визначається законом і відповідає закону та підзаконним правовим актам;

2) що відповідає правовим встановленням реальної поведінки учасників кримінально-виконавчих відносин (насамперед – адміністрації колоній і засуджених). Режим забезпечує реалізацію широкого комплексу відносин, що виникають при виконанні покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Режим виконання і відбування покарання багатофункціональний за своєю спрямованістю. Він виступає як один із засобів виправлення (ч.3 ст.6 КВК України), а також створює умови для застосування інших засобів виправлення (ч.3ст.102 КВК України)[42].

Режим виконання і відбування покарання охоплює всю сукупність матеріальних і процесуальних норм, що регламентують діяльність адміністрації органів і установ, на які законом покладено виконання покарань, а також сукупність умов і правил відбування покарання засудженим.

У Європейських пенітенціарних правилах визначено режим утримання ув'язнених, який повинен передбачати збалансовану програму заходів, необхідну для нормальної людської діяльності[45].

Режим виконання і відбування покарань розглядають у науці в широкому та у вузькому значеннях.

Провідні науковці не обмежуються розумінням режиму виключно як інституту позбавлення волі, а визначають режим покарання як встановлену кримінально-виконавчим законодавством сукупність правил поведінки засуджених (режим відбування покарання) і заходів, що здійснюються органами й установами виконання покарань, спрямованими на досягнення цілей покарання (режим виконання покарання).

Таке визначення режиму дає можливість вести мову про режим виконання та відбування інших видів покарань (арешту, довічного позбавлення

волі, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців тощо).

Термін «виконання-відбування» покарання означає встановлений у нормативно-правових актах порядок реалізації персоналом установ виконання покарань мети і завдань кримінального покарання, а також комплекс правообмежень для засуджених та встановлений порядок реалізації ними своїх прав і обов'язків, що витікають із закону та вироку суду.

Термін виконання покарання спрямований до відповідних органів, які у своїй діяльності зобов'язані реалізувати весь комплекс правообмежень, передбачених конкретним видом покарання, забезпечити здійснення наданих засудженим прав; виконання покладених на них обов'язків протягом усього строку покарання, встановленого вироком суду.

За своєю природою застосування каральних заходів – це тривала соціальна практика, яка здавна і скрізь використовувалася на всіх історичних епохах розвитку цивілізації.

Загальновідомо, що немає на Землі жодного народу, який би обходився без покарання правопорушників. Ця практика передбачає відповідальність, що є адекватною порушенню існуючого законодавства, тобто, з одного боку, – це еквівалентна відплата злочинцю за вчинене, а з іншого, – виховний ефект «охолодження емоцій» та гальмування деструктивних настроїв потенційних злочинців.

При цьому, як зазначав В.А. Бачинін, інтенсивність покарань – це величина, яка історично змінювалась, оскільки вона залежить від цивілізованості суспільства, характеру його економіки, ступеня антагонізованості психіки людей та інших факторів» [48, с. 326].

У свою чергу, термін «відбування» покарання звернений до засуджених, які повинні на підставі вироку суду, відповідно до приписів, встановлених кримінально-виконавчим законодавством, виконувати покладені на них обов'язки та утримуватися від діянь, заборонених нормами права.

Це один із наслідків так званої кримінальної відповідальності – вимушеного зазнавання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, державного осуду, а також передбачених Кримінальним кодексом України обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду і покладаються на винного спеціальним органом держави[49].

Отже, вдосконалення режиму має здійснюватись за рахунок скорочення в ньому обмежень на зв'язок засуджених із зовнішнім світом і поступового впровадження особливих програм поведінки із засудженими.

Засудженим необхідно дозволяти максимально часто спілкуватися зі своїми близькими родичами, іншими особами та представниками громадських організацій; необхідно дозволяти також відвідування засуджених зазначеними особами.

Побачення мають бути організовані таким чином, аби надати засудженим можливість максимально природно підтримувати та зміцнювати сімейні стосунки. Вимоги режиму спрямовані не тільки на попередження вчинення кримінальних правопорушень засудженими у виправних колоніях, а також запобігають вчиненню пенітенціарного рецидиву після звільнення від відбування покарання.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСНОВНИХ ВИМОГ РЕЖИМУ ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ У ВИПРАВНИХ І ВИХОВНИХ КОЛОНІЯХ

2.1. Нормативно-правове регулювання основних вимог режиму у виправних і виховних колоніях України

У нормативно-правовому регулюванні основних вимог режиму у виправних та виховних колоніях важливе місце посідає Конституція України, яка закріплює і регулює найважливіші сторони життя суспільства і держави.

І. В. Шмаров з цього приводу зазначав, що на формування кримінально-виконавчого законодавства безпосередній вплив здійснює правова система держави, яка в першу чергу відображена у Конституції [50, с. 87].

Конституція – найбільш стабільний юридичний акт, що має найвищу юридичну силу та закріплює загальні засади діяльності державних органів.

З наведеного зрозуміло, що Конституція України безпосередньо не регулює режим у Кримінально-виконавчих установах (Далі – КВУ), однак закріплює найвищі соціальні цінності, які стають своєрідним орієнтиром у діяльності персоналу Державної пенітенціарної системи України (Далі – ДПтС України), основною з яких є законність. Так, у Конституції чітко зазначено, що діяльність органів та установ регламентується законами України та іншими нормативними актами[51].

Центральне місце в механізмі правового регулювання режиму посідають закони та інші законодавчі акти України, причому їхнє значення у ході становлення правової держави має постійно зростати, оскільки верховенство закону є невід’ємною ознакою останньої.

Верховенство закону виявляється передусім у суворій відповідності йому всіх інших нормативних актів, оскільки закони мають найвищу юридичну силу. Закони регулюють найважливіші питання державного та суспільного життя,

їхні норми складають серцевину, фундамент формування і розвитку інших правових норм [52, с. 25].

Підкреслюючи значення закону в системі правового регулювання, необхідно мати на увазі, що термін «закон» у цьому випадку вживається як узагальнююче поняття. Під ним розуміють усі нормативні акти, які мають силу закону, або, іншими словами, законодавчі акти. До них належать, крім власне законів, основи законодавства, кодекси, статuti, положення та інші акти, які ухвалюються Верховною Радою України.

Найважливішу роль у системі законодавчих актів, що регулюють режим, відіграє Кримінально-виконавчий кодекс України. У КВК України, зокрема, сконцентровано вимоги до нового розуміння режиму, розглянуто деякі його елементи тощо.

Тому основоположне значення для правового регулювання режиму має Кримінально-виконавчий кодекс України, який суттєво оновив і вдосконалив кримінально-виконавче законодавство, відкрив широкі можливості пошуку нових досліджень у цій галузі.

Важливі положення режиму та його обов'язкова відповідність принципам справедливості, гуманності, законності містяться у низці міжнародно-правових актів:

- 1) Загальній декларації прав людини [53];
- 2) Кодексі поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку [54];
- 3) Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [55];
- 4) Зводі принципів захисту усіх осіб, яких піддано затриманню або ув'язненню в будь-якій формі [56] тощо.

Перелік міжнародно-правових актів не є вичерпним, проте він дає уявлення про правові основи режиму, зокрема загальні принципи забезпечення режиму та головні вимоги щодо забезпечення правопорядку.

Правову основу забезпечення режиму становлять Укази Президента України. В той же час, особливу роль у правовому забезпеченні режиму

відіграють відомчі нормативні акти кримінально-виконавчої системи, зокрема Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань[47].

На підставі викладеного вбачається, що наведена низка законодавчих та відомчих нормативних актів засвідчує важливість режиму у КВУ, визначає його особливе місце у забезпеченні процесу виконання і відбування покарань у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі.

Разом з тим, більшість розглянутих актів відображає лише загальні аспекти режиму і практично не вирішує питання, що виникають у зв'язку з його забезпеченням у кримінально-виконавчих установах.

Національне кримінально-виконавче законодавство незалежної України внесло суттєві зміни до норм, що регулюють порядок виконання та умови відбування покарань у виправних колоніях закритого типу і вперше в ч. 1 ст. 102 КВК дає визначення правового поняття режиму у виправних і виховних колоніях закритого типу[42].

Режим – це встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує:

- 1) ізоляцію засуджених;
- 2) постійний нагляд за ними;
- 3) виконання покладених на них обов'язків;
- 4) реалізацію їхніх прав і законних інтересів;
- 5) безпеку засуджених і персоналу;
- 6) роздільне тримання різних категорій засуджених;
- 7) різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії;
- 8) зміну умов тримання засуджених [42].

Відповідно до наведеного визначення режим може встановлюватися лише законом і підзаконними нормативно-правовими актами.

Багатофункціональність режиму проявляється у тому, що він за своєю спрямованістю виступає не тільки, як засіб виправлення, але й створює умови для диференційованого застосування інших засобів виправлення і ресоціалізації

засуджених. Режим регламентує життя в пенітенціарних установах безперервно і протягом усього строку покарання.

З його допомогою встановлюється межа дозволеного в поведінці засуджених і таким чином визначається їх правове становище. Правила режиму однаково обов'язкові для всіх засуджених і представників адміністрації пенітенціарних установ [57, с. 63].

Правове регулювання режиму та засобів його забезпечення викладено у главі 16 КВК України. Подальший розвиток та деталізацію норми правового регулювання режиму знаходять у відомчих нормативно-правових актах, що регулюють питання режиму виконання і відбування покарання в установах виконання покарань[42].

Теорія та практика виконання кримінальних покарань до таких нормативно-правових актів відносить, наприклад, Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджені Наказом ДДУПВП від 25 грудня 2003 № 275 і зареєстровані у Міністерстві юстиції України за № 1277/8598 від 31 грудня 2003 року [47].

2.2. Вимоги і рекомендації міжнародних стандартів в галузі захисту прав засуджених і ув'язнених щодо вимог режиму у виправних і виховних колоніях України

Існуючі міжнародно-правові акти в галузі захисту прав засуджених та ув'язнених за ступенем обов'язковості поділяються на два види:

- 1) міжнародні договори;
- 2) міжнародні стандарти.

Міжнародні договори - це угоди (пакти, конвенції і т.д.) між державами, обов'язкові для виконання всіма учасникам.

Міжнародні стандарти - документи, що містять норми, принципи і пропозиції, що стосуються:

- 1) призначення кримінально-правових заходів;
- 2) поводження із засудженими;
- 3) діяльність установ і органів виконання покарань, які спрямовані на захист прав осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності;
- 4) поширенню прогресивного світового досвіду;
- 5) гуманізації кримінальної та кримінально-виконавчої політики.

На відміну від міжнародних договорів стандарти носять рекомендаційний характер.

У юридичній літературі існують різні класифікації міжнародних стандартів. Залежно від джерела походження міжнародні стандарти поділяються:

- 1) прийняті ООН і її робочими органами;
- 2) прийняті регіональними міжурядовими організаціями, наприклад, Європейською Радою, Організацією Африканської Єдності;
- 3) прийняті міжнародними неурядовими організаціями, наприклад, такими як «Міжнародна амністія», «Міжнародна тюремна реформа».

Залежно від характеру і масштабу об'єкта правового регулювання міжнародні стандарти поділяються на групи:

1. Стандарти, що регулюють суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням дотримання прав і свобод людини, в тому числі засуджених. Наприклад:

- 1) Загальна декларація прав людини (1948) [53];
- 2) Міжнародний пакт ООН про громадянські і політичні права (1966) [41];
- 3) Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини (1950) [58].

2. Стандарти, що регулюють суспільні відносини в сфері здійснення правосуддя, в том числі при призначенні і виконанні кримінальних покарань, до яких відносяться:

1) Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (1979) [54];

2) Декларація ООН проосновні засади правосуддя жертв кримінальних правопорушень і зловживання владою (1985) [59];

3) Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (1985)[60].

3. Стандарти, що регулюють суспільні відносини у сфері виконання кримінальних покарань і заходів попереднього ув'язнення, до яких можна віднести:

1) Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими (1955)[43];

2) Європейські пенітенціарні правила (1987)[45].

Інша класифікація в залежності від наявності можливості для впровадження міжнародних стандартів представлена професором М.П. Мелентьєвим, який пропонує розділити стандарти на три класифікаційних групи:

1) стандарти, для впровадження яких непотрібно матеріальних витрат, і їх реалізація виключно залежить від активності відповідних державних органів.

2) стандарти, для впровадження і реалізації яких в даний час немає необхідних соціально-економічних можливостей, але вони можуть бути створені в найближчі п'ять років.

3) стандарти, для впровадження і реалізації яких немає реальних соціально-економічних можливостей, і вони не можуть бути створені в найближчі п'ять років [61, с. 42].

Необхідно відзначити, що в нашій країні, виходячи з реальної оцінки соціально-економічного, політичного становища, немає жодної такої рекомендації.

Стосовно виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі залежно від наявності можливості для впровадження в міжнародні стандарти, умовно можна розділити на дві групи:

1) стандарти, для впровадження яких непотрібно матеріальних витрат, і їх реалізація виключно залежить від активності відповідних державних органів;

2) стандарти, для впровадження яких необхідні певні соціально-економічні умови, від наявності яких залежить їх реалізація (наприклад, забезпечення засуджених житловою площею, реалізація права на телефонні переговори, забезпечення зайнятості і т.д.).

Як зазначає професор А.І. Зубков: «Всі міжнародно-правові акти, що містять стандартні правила поведження із засудженими, класифікуються залежно від їх універсальності та обов'язковості виконання, віднесеності до загально-світового або міждержавного рівня, поширеності на всіх засуджених або тільки на їх окремі категорії»[62, с. 43].

Серед універсальних міжнародно-правових актів, що встановлюють найбільш загальні стандарти поведження із засудженими можна виділити:

- 1) Загальну декларацію прав людини (1948)[53];
- 2) Декларацію про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність особистості, видів поведження і покарання (1975) [63].

Серед універсальних міжнародно-правових актів, що мають суто пенітенціарний характер і поширюються на всі категорії засуджених, можна назвати:

- 1) Мінімальні стандартні правила поведження з ув'язненими (1955) [43];
- 2) Європейські правила тюремного ув'язнення (1987) [45].

Аналіз ряду універсальних пенітенціарних стандартів поведження з ув'язненими показав, що вони визначають порядок звернення з усіма категоріями засуджених без демографічної і статевої відмінності, за винятком правил поведження із засудженими неповнолітніми, до яких відносяться Мінімальні стандартні правила Організація об'єднаних націй (Далі – ООН), що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх засуджених (Пекінські правила), прийняті в 1985 році[60].

Необхідно відзначити, що приведення національного законодавства у відповідність з міжнародним стандартами, розробка нових гуманістичних підходів до виконання покарань, поводження із засудженими є важливим завданням держави і одним з напрямків його внутрішньої політики.

Зазначена діяльність визначає можливість визнання такої держави міжнародним суспільством і налагодження з нею партнерських відносин. Крім того, використання і впровадження міжнародних стандартів у вітчизняне кримінально-виконавче законодавство свідчить прогуманізацію виконання та відбуквання покарання у виправних установах.

У той же час, принципи міжнародного співробітництва говорять про те, що дотримання міжнародних стандартів не може бути нав'язано засобами економічного, політичного або військового впливу, що покликане зберегти державний суверенітет.

З моменту виявлення звірств та катувань в області прав людини, скоєних під час Другої світової війни, проблема поводження з ув'язненими стала актуальною для всього світу. Підхід міжнародної спільноти до поводження з ув'язненими складається з офіційного визнання основних прав ув'язнених і закріпленню стандартів поводження з ними в міжнародному законодавстві.

Ці права втілені в серії резолюцій, конвенцій і розроблених модельних інструментів, що встановлюють мінімальні стандарти і заборони, що застосовуються до ув'язнених і умов утримання у в'язницях. Однак, незважаючи на розвиток міжнародного законодавства, засудженні залишаються вразливою групою населення і є легкою мішенню для порушення прав.

Жорстокість у поводженні з ув'язненими допускається навіть в країнах, які, як правило, «поважають права людини, оскільки в'язниці, за своєю природою, є закритим інститутом, а самі ув'язнені, вважаються суспільством як ізгой».

Існуючий «body of law», що стосується поводження з ув'язненими, був розроблений після закінчення Другої світової війни в 1945 році. Стаття 55

Статуту ООН сприяє, зокрема, «загальній повазі і дотримання прав людини і основних свобод для всіх незалежно від раси, статі, мови або релігії»[64].

Загальна декларація прав людини 1948 року конкретно вказує в статті 5, що «ніхто не може бути підданий катуванню або жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам лікування або покарання». Ця фраза повторюється в багатьох міжнародних актах, розроблених пізніше[53].

Хоча ні Статут, ні Декларація не є «юридично обов'язковими в тому ж сенсі, що договори і конвенції, що зв'язують сторони в міжнародних відносинах мають принципове значення, тому універсальні за масштабом і впливають на всі міжнародні акти (як спеціальні, так і регіональні) в цій сфері. Загальна декларація прав людини є *principium et fons* міжнародних стандартів у поводженні з ув'язненими.

Багато дослідників відзначають, що тенденція до міжнародного захисту в'язнів почалася з «законів війни» закріплених в Женевських конвенціях 1949 року. Зокрема, Женевська конвенція III була першим правовим інструментом, який захищав права всіх військовополонених і передбачав, можливість гуманного лікування військовополонених.

Хоч конвенція і обмежувалася військовополоненими, вона вплинула на розвиток законодавства в сфері захисту прав ув'язнених. В рамках імплементації конвенції, її гармонізації з місцевим і регіональним законодавством були розроблені документи, які, прямо або побічно стосувалися прав ув'язнених.

Важливим інструментом у захисті прав ув'язнених є регіональна Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (Європейська конвенція) та її п'ять протоколів підписаних в 1950 році, що вступили в силу в 1953 році [58].

Хоча ні в одній з її статей прямо не згадані права ув'язнених, стаття 3 містить заборону тортур, що є аналогічним відповідним положенням Загальної декларації прав людини.

Крім того, стаття 15 не дозволяє відступати від цієї заборони навіть під час війни або інших надзвичайних ситуаціях. Що не менш важливо всі ці положення відображені в відповідних рішеннях Європейського суду з прав людини, приклади яких були наведені в розділі 1, і сприяли загальній гуманізації кримінально-виконавчих систем регіону[58].

Виходячи з вище викладеного на першому етапі розвитку міжнародних стандартів поведінки з ув'язненими, права ув'язнених не виділені в особливу групу, а існують як частина human rights.

На наступному етапі розвитку міжнародних стандартів поведінки з ув'язненими приймається цілий ряд міжнародних договорів (Конвенції проти катувань та ін.), а також стандарти і норми, як рекомендаційного, так і обов'язкового характеру безпосередньо стосуються прав ув'язнених.

Ці документи дають зрозуміти, що ув'язнені, втрачаючи право на свободу пересування, зберігаючи свої природні права. Вони повинні бути захищені від нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. Міжнародні стандарти забороняють всі форми тортур. Вони також ясно дають зрозуміти, що в пенітенціарній системі щодо засуджених правопорушників «передбачається режим для ув'язнених, головною метою якого є не покарання саме по собі, а виправлення і соціальне перевиховання».

Саме таку мету для всієї пенітенціарної системи встановлює Міжнародний пакт про громадянські і політичні права в статті 10, також в цій статті йдеться про «гуманне поводження» та «повагу гідності» по відношенню до ув'язнених. Також цей документ рекомендує відокремлювати повнолітніх злочинців від неповнолітніх, надавати їм особливий, відповідний їх віковим і соціальним особливостям, режим утримання [41].

Не менш важливою для всієї пенітенціарної системи має прийнята в 1984 році Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, принижуючих гідність видів поводження і покарання [55].

Даний документ накладає недвозначну заборону на будь-які застосування тортур, забороняючи також будь-які спроби їх виправдання. На

національному рівні держави учасники цієї конвенції зобов'язані імплементувати відповідні положення в свої законодавчі системи.

Цей документ дає легальну дефініцію тортури, тим самим створюючи чіткий орієнтир для гармонізації національного законодавства. Однак в цій дефініції є і істотний недолік, на який не раз вказували дослідники і правозахисники «біль і страждання», які пов'язані із застосуванням законних санкцій або нерозривно з ним пов'язані, вважаються допустимими.

Правозахисники справедливо вказують що, це уточнення погано узгоджується з human rights, і допускає різні, а іноді і суперечливі Декларації прав людини, інтерпретації самої дефініції. Конвенція проти катувань, має велике значення з точки зору ув'язнених, оскільки жертвами тортур найчастіше стають саме засудженні, зважаючи на свій уразливий стан та закритість пенітенціарної системи.

Проте, Конвенція проти катувань, як справедливо зазначає Д. Міллер, не відповідає ролі «bill of rights «for prisoners» [65], тому що не в повній мірі обмежує застосування насильства по відношенню до ув'язнених.

Крім Женевської конвенції, існує не так багато міжнародних інструментів захисту прав що стосуються поводження з ув'язненими. Тому, типові стандарти, хоча вони і не є обов'язковими, мають велике значення в цій галузі міжнародного права.

Для того щоб визначити, що є в кожному конкретному випадку порушенням міжнародних стандартів, необхідно встановити, які законодавчі інструменти застосовуються, а потім правильно інтерпретувати їх значення.

Разом з тим, найбільш детальні спеціальні загально-світові стандарти стосовно виконання покарання у вигляді позбавлення волі викладені в Мінімальних стандартних правилах поводження з ув'язненими (1955 р.) (далі - Правила), які узагальнюють рекомендації міжнародних пенітенціарних конгресів [43].

Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими складаються з двох частин:

ч. I «Загальне застосування правил»;

ч. II «Правила, які застосовуються до особливих категорій засуджених».

У ч. I викладаються основні вимоги до тюремного утримання. Вони встановлюють такі розділи:

- 1) основні принципи;
- 2) розподіл покатегоріям;
- 3) приміщення;
- 4) особиста гігієна;
- 5) одяг і спальне приладдя;
- 6) харчування;
- 7) фізичні вправи і спорт;
- 8) медичне обслуговування;
- 9) дисципліна і покарання;
- 10) засоби приборкання;
- 11) інформація для в'язнів і подання ними скарг;
- 12) контакти із зовнішнім світом;
- 13) книги;
- 14) релігія;
- 15) зберігання майна ув'язнених;
- 16) повідомлення про смерть, хворобу;
- 17) переведення, переміщення ув'язнених;
- 18) персонал закладів;
- 19) інспекція[43].

Таким чином, в рамках загальноприйнятих правил можна виділити кілька груп стандартів, що відносяться до режиму засуджених і їх класифікації:

- 1) матеріально-побутові умови;
- 2) організація праці;
- 3) професійна підготовка та виховної роботи;
- 4) вимоги, що пред'являються до персоналу.

Основними принципами зазначених стандартів є неупередженість і недопущення дискримінації щодо засуджених до позбавлення волі. Правила встановлюють умови роздільного тримання за категоріями чоловіків і жінок (або в різних закладах, або в одному закладі, але в різних приміщеннях); незасуджених в'язнів окремо від засуджених; малолітніх від дорослих. У вимогах до приміщень вказується, що там, де ув'язнені ночують в камерах або кімнатах, кожен повинен мати окрему камеру або кімнату. Якщо ж є загальні камери, то необхідно ретельно відбирати на предмет їх сумісності.

Всі приміщення, якими користуються ув'язнені, повинні відповідати санітарним вимогам (з точки зору кубатури цих приміщень, освітлення, опалення та вентиляції). Ув'язнені мають право на чистий і пристойний одяг, постільну білизну, яка регулярно має змінюватися.

Їм слід надавати досить поживну їжу хорошої якості і добре приготовлену і необхідну кількість питної води. Всі ув'язнені повинні мати можливість хоча б одну годину в день проводити на свіжому повітрі.

Медичне обслуговування ув'язнених передбачає, що всі заклади повинні мати принаймні одного медичного працівника, досвідченого в психіатрії. Лікар повинен щодня приймати або відвідувати хворих в'язнів всіх тих, хто скаржиться на хворобу. Оскільки в'язниці служать інститутами примусу і вимагають належного рівня управління і безпеки, правила встановлюють, що «дисципліну і порядок слід дотримуватися твердо, однак, вводячи, тільки ті обмеження, які необхідні для забезпечення надійності нагляду і дотримання належних правил спільного життя в установі» (ст. 27) [43].

При направлення в тюрму засуджений повинен бути поінформований про його права та обов'язки, про умови відбування покарання. Кожен засуджений має право звернутися зі скаргою або з заявою до директора закладу, а також до вищих інстанцій.

Засуджені мають право через регулярні проміжки часу під належним наглядом спілкуватися з сім'ями та іншими особами як шляхом листування, так і в ході відвідин. У кожному закладі повинна бути бібліотека.

Кожен засуджений має право сповідувати релігію. Дозволяється відвідувати заклади служителям культу, які повинні мати можливість відправляти релігійні обряди, періодично відвідувати засуджених для бесід на релігійні теми. Засуджені не мають права зберігати при собі майно, гроші, цінні предмети, одяг. Вони передаються на зберігання і повертаються засудженому при звільненні.

У випадках смерті, хвороби, засудженого директор закладу повинен негайно повідомити про це дружині засудженого або близькому родичеві.

Частина II Правил містить спеціальні вимоги, які стосуються режиму засуджених. Уточнюється, що в кожному закладі повинна бути система пільг для заохочення засуджених до доброї поведінки. Праця засуджених не повинна завдавати йому страждань.

Засуджені за бажанням мають право на освіту. Правила великого значення надають вимогам, що пред'являються до персоналу виправних установ, оскільки «хороша робота тюремних установ залежить від добросовісності та гуманності, компетентності і особистих якостей цих співробітників» [54].

В якості ще одного напрямку розвитку міжнародно-правових стандартів щодо поводження з засудженими слід окреслити діяльність з удосконалення окремих положень Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими на регіональному рівні.

Внаслідок такої роботи і виникли Європейські тюремні правила (Європейські пенітенціарні правила) [45]. Зараз вони є єдиним в світі регіональним міжнародно-правовим документом, що містить настільки великі спеціальні норми про поводження з ув'язненими.

Мета даного документа полягає в тому, щоб бути довідковим посібником для персоналу установ, які виконують покарання у вигляді позбавлення волі, в ряді випадків звернення до Європейських пенітенціарних Правил може використовуватися для інтерпретації положень національного пенітенціарного законодавства.

Вони роблять акцент на відповідальності тюремної адміністрації, а не на безпосередньому захисті прав окремих ув'язнених.

Разом з тим підкреслюється той факт, що при досягненні ефективного тюремного управління захист прав і законних інтересів ув'язнених не повинен слабшати.

З метою посилення значення Європейських тюремних правил, полегшити їх інтерпретацію і представити у вигляді цілісної філософської системи існує Пояснювальна записка. Вона містить коментар окремих статей Європейських тюремних правил, а також додаткові вказівки щодо їх застосування.

Підготовка засудженого до звільнення повинна починатися вже з моменту надходження засудженого до виправної установи. Правильна класифікація в'язнів - необхідна умова диференціації програм і засобів поводження з ними, забезпечення безпеки і ефективної керованості установи, оптимального розподілу наявних сил і ресурсів.

Європейські тюремні правила(ст. 35) визначають принципи введення дисциплінарних стягнень, які в своїй основі аналогічні ст. 29 Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими. Важливим доповненням є те, що, крім зазначеного вище Європейські тюремні правила встановлюють необхідність доступу ув'язнених до процесу апеляції[45].

В одних випадках така процедура може бути врегульована законом, в інших становить прерогативу адміністративних органів. Крім того п. 37 Європейських тюремних правил не допускає «колективних покарань» ув'язнених за дисциплінарні проступки.

Поряд з Мінімальними стандартними правилами ООН Європейські тюремні правила встановлюють прийнятні межі, в рамках яких можуть використовуватися знаряддя обмеження особистої свободи засудженого. У їх числі згадуються наручники і гамівні сорочки.

Однак використання ланцюгів або кайданів має бути заборонено. Характер і особливості застосування засобів обмеження волі повинні здійснюватися відповідно до закону або адміністративних положень.

З огляду на викладене, виникає закономірне питання про реалізацію норм проаналізованих вище міжнародних стандартів поводження із засудженими в українському кримінально-виконавчому законодавстві.

РОЗДІЛ 3

РЕЖИМ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ І ВІДБУВАННЯ ПОКАРАНЬ У ВИПРАВНИХ І ВИХОВНИХ КОЛОНІЯХ

3.1. Загальна характеристика стану виконання та відбування покарань у виховних і виправних колоніях

На даний період кримінальна політика України орієнтована на посилення боротьби з тяжкими і особливо тяжкими кримінальними правопорушеннями при одночасному пом'якшенні кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення невеликої та середньої тяжкості.

Загальне пом'якшення каральної політики держави по відношенню до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення невеликої або середньої тяжкості, а також скорочення обсягу і сфери застосування покарань у вигляді позбавлення волі, зумовлюють зниження чисельності засуджених у виправних колоніях і збільшення числа осіб, засуджених без ізоляції від суспільства. Сьогодні їх частка становить понад 60% загального числа засуджених.

Про необхідність розширення спектра альтернативних позбавленню волі видів кримінальних покарань свідчить і їхня перевага, яка, на думку проф. С.М. Зубарева, виражається в:

- 1) їх меншій репресивності;
- 2) вони не обмежують свободу переміщення, спілкування з іншими громадянами;
- 3) при їх виконанні не втрачаються соціально корисні зв'язки, з родичами, знайомими, трудовими колективами;
- 4) засуджені не вилучаються зі звичного соціального середовища, тому немає необхідності в їх соціальній реабілітації після відбуття кримінального покарання;
- 5) застосування цих видів покарань дозволяє уникнути тісного контакту засудженого з криміналітетом і отримання негативного досвіду;

6) одночасно виключається можливість консолідації цих засуджених, оскільки це має місце в виправних установах, що не дозволяє їм виробляти і нав'язувати іншим засудженим правила, так званої «тюремної» субкультури;

7) суспільство не несе великих матеріальних витрат з утримання засуджених;

8) ефективніше здійснюється соціальний контроль за виконанням покарання;

9) в більшій мірі забезпечуються права, свободи і законні інтереси засуджених[66, с. 56].

Більш того, в даний час в більшості цивілізованих країн, в тому числі і в Україні, спостерігається криза системи покарання, що в повній мірі відноситься і до міри позбавлення волі, про що свідчать:

1) зростання злочинності;

2) високий рівень рецидиву (більш ніж кожен третій, що звільнився з виправних установ, знову робить навмисне кримінальне правопорушення, а серед осіб, які відбули позбавлення волі за тяжкі або особливо тяжкі кримінальні правопорушення, рецидив становить понад 50%);

3) тривале (понад 7 років) перебування в місцях позбавлення волі призводить до незворотних змін психіки людини [67, с. 108].

Крім цього, в подальшому у засуджених знижується соціальна активність, мотивація до суспільно корисної діяльності, втрачається почуття провини за скоєне кримінальне правопорушення, одночасно з цим у них втрачаються навички соціально адаптивної поведінки і розвиваються якості, що зумовлюють регрес особистості.

Тривалий термін покарання (від 5 до 20 років) веде до відсутності у засуджених реальної соціальної перспективи, оскільки середній вік цих засуджених на момент прибуття в колонію становить приблизно 35-40 років і більшість з них після звільнення не можуть бути соціально затребуваними. У підсумку ці особи, як правило, втрачають інтерес до життя.

Більш того, колектив, в який потрапляє засуджений, складається не з кращих представників нашого суспільства. Обстановка в цьому середовищі в багатьох випадках робить негативний вплив, в т.ч. і на психіку засудженого. У ряді випадків мають місце факти розправи з окремими засудженими з боку тих, хто дотримується злочинських звичаїв і традицій.

В результаті на психіку засудженого, з одного боку, впливає сам факт позбавлення волі, з іншого - агресія представників прихильників злочинного світу. Відповідно відбувається криміналізація суспільства, оскільки через установи кримінально-виконавчої системи протягом одного року проходить близько п'яти мільйонів чоловік і ці люди виносять на свободу звичаї і субкультуру злочинного світу [68, с. 243].

Слід зазначити, що ще М.Н. Гернет говорив про те, що в'язниця служить школою кримінальної професіоналізації, а не місцем виправлення [9, с. 312]. Разом з тим становище ускладнюється і тим, що Україна займає одне з перших місць у світі за рівнем засуджених до позбавлення волі на 100 тисяч жителів (понад 700 чол.).

Така ситуація обумовлена кризою діючої системи кримінальних покарань, оскільки суди реально можуть застосовувати в більшій мірі лише покарання у вигляді позбавлення волі.

Так, В.І. Зубкова стверджує, що, незважаючи на достатню кількість видів покарань, судові органи зазнають серйозних проблем при їх виборі і призначення [69, с. 183].

До негативних факторів «колонійської» системи виконання покарання у вигляді позбавлення волі слід додати ще й такі як:

1) не досягається мета покарання - виправлення, оскільки доведено, що під час вступу до колонії особа представляє меншу небезпеку для суспільства, ніж на момент звільнення після відбуття встановленого у вирокі суду терміну;

2) в умовах колонії у засуджених з'являється можливість консолідуватися (концентрація злочинців в замкнутому просторі досягає до 3 тис. чол.), що веде до вироблення різного роду «неформальних правил взаємовідносин», «понять»,

«злочинських традицій, звичаїв» і інших варіантів субкультури злочинного світу;

3) основна мета цієї категорії засуджених - трансформація так званих «червоних зон» в «чорні», в яких реальна влада знаходиться у веденні «злочинців в законі», «смотрящих» та інших «блатних»;

4) в умовах колонії у засуджених з'являється можливість широко обмінюватися кримінальним досвідом і формувати злочинні угруповання для вчинення нових кримінальних правопорушень після звільнення;

5) в умовах колонії не представляється можливим в повній мірі здійснювати індивідуально-виховну роботу через переповнення цих установ і велику ротацію засуджених (на одного офіцера припадає 100 і більше засуджених, при цьому слід враховувати ще й рівень підготовки персоналу, в силу молодого віку відсутність необхідного життєвого досвіду) і т.д.

Кримінально-виконавча система є елементом правоохоронної системи країни і являє собою цілісну сукупність установ і органів, що виконують функції по виконанню призначених судами кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового характеру, а також судових рішень про застосування заходів кримінально-процесуального заходу у вигляді тримання під вартою, охорони та конвоювання засуджених та осіб, підозрюваних і звинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень.

Слід зазначити, що перенасиченість слідчих ізоляторів обумовлена надмірно жорсткою і не завжди виправданою практикою слідчих і судових органів при обранні запобіжних заходів у вигляді арешту. Так, за даними статистики щорічно в середньому понад 40 тис. підозрюваних і звинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень звільняються з-під варти в зв'язку зі зміною запобіжного заходу на не пов'язаного з ізоляцією від суспільства або з засудженням до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі[70].

За кілька років кількість засуджених за тяжкі та особливо тяжкі кримінальні правопорушення зросла вдвічі і досягла двох третин загальної чисельності засуджених до позбавлення волі. Понад чверть засуджених

засуджені до тривалих термінів позбавлення волі, майже половина засуджених відбувають покарання вразі.

Зберігається активність кримінальних лідерів, які намагаються поширювати так звані «злочинські традиції». Поширенню кримінальної культури, згуртуванню кримінально орієнтованого спецконтингенту сприяє явно застаріла система колективного утримання засуджених, про що вже було сказано вище.

Проблема протидії кримінальним структурам передбачає вирішення цілого комплексу питань, пов'язаних з організацією належної взаємодії правоохоронних органів щодо нейтралізації зовнішніх і внутрішніх чинників, що створюють загрозу нормальному функціонуванню підрозділів виконання покарань, тобто загроз «всередині установи».

Пенітенціарна система накопичила великий досвід роботи в сучасних умовах, однак, з боку державної влади потрібно якісно новий підхід до вирішення завдань і проблем, що виникають, а так само реалізації функцій кримінально-виконавчої системи, подальшої оптимізації пенітенціарної діяльності, підвищенню рівня організації та ефективності виконання кримінального покарання, наближенню умов і порядку його відбування до міжнародних стандартів.

Реформування системи не можна розглядати тільки з позиції реорганізації самої системи. Його потрібно проводити комплексно, пов'язуючи кримінальну, і кримінально-виконавчу політику та законодавство, систему органів, які виконують покарання, їх завдання, функції, структуру апаратів управління і їх компетенцію, організацію функціонування всієї кримінально-виконавчої системи та її окремих ланок[71, с. 212].

Стратегічно важливі цілі, що визначають пріоритетні напрямки розвитку кримінально-виконавчої системи для забезпечення ефективного виконання кримінальних покарань, повинні бути орієнтовані на підвищення ефективності виконання кримінального покарання, проведення роботи щодо подальшої гуманізації покарань, широкого застосування видів, не пов'язаних з

позбавленням волі, послідовного впровадження міжнародних стандартів поведінки із засудженими, зниження рівня рецидиву кримінальних правопорушень, зміцнення правопорядку і стабілізацію оперативної обстановки в місцях позбавлення волі, завершення реформування виробничого потенціалу системи, забезпечення соціального та правового захисту персоналу, а також його зацікавленості в якісній роботі, підвищення рівня керованості системою і розвитку нормативно-правової бази її діяльності.

За останні роки установами та органами пророблена об'ємна, соціально орієнтована і державно-значна робота по вдосконаленню їх діяльності. Вирішено ряд завдань і проблем, спрямованих на лібералізацію кримінально-виконавчої політики, гуманізацію виконання покарання, створені передумови для впровадження концептуально нової програми пенітенціарної діяльності.

Реалізується курс на декриміналізацію суспільства, розширення видів покарань, альтернативних позбавлення волі, поліпшення умов утримання засуджених.

За останні роки відбулися серйозні зміни в криміногенному складі контингенту колонії. Зростає активність кримінальних лідерів в місцях позбавлення свободи і поза ними, при цьому намагаються організовувати і координувати протиправні дії засуджених.

Чисельність осіб в місцях позбавлення волі за рік зросла на 40 тисяч осіб. При цьому кількість засуджених за тяжкі та особливо тяжкі кримінальні правопорушення досягла 60 %. Кілька років тому ця категорія становила 20-25%. Фактично кожен четвертий відбуває покарання за вбивство та умисне заподіяння шкоди здоров'ю, кожен п'ятий - за розбій або грабіж.

Понад чверть засуджених засуджені до тривалих термінів позбавлення волі. 46% засуджених відбувають покарання другий раз і більше, що говорить про стійку кримінальну мотивацію і небажання вести законослухняний спосіб життя. Збільшується кількість осіб з підвищеною агресивністю і збудливістю, з психічними відхиленнями [70].

При цьому діяльність кримінально-виконавчої системи все більше набуває соціальної спрямованості. В процесі виправного впливу на засудженого важливо йому прищепити почуття поваги до закону і суспільству, допомогти підготуватися до повноцінного життя на волі.

Істотно укріплена соціальна служба у виправних установах, яка повсякденно вирішує питання соціальної адаптації та підготовки засуджених до життя на свободі. Вона тісно взаємодіє з представниками органів місцевого самоврядування, правоохоронними органами, службами зайнятості та соціального захисту населення при вирішенні питань отримання засудженими пенсій, документів, що дають право на пільги.

Реалізується право засуджених на отримання психологічної та психотерапевтичної допомоги.

Вирішено ряд питань щодо поліпшення продовольчого забезпечення засуджених і осіб, які утримуються під вартою, підвищенню їх забезпеченості речовим майном, зміцненню матеріально-технічної бази установ. Введено нові поліпшені норми харчування і матеріально-побутового забезпечення, підвищені норми речового постачання. Норми харчування стали більш збалансованими.

Проводиться цілеспрямована робота щодо забезпечення прав засуджених на охорону здоров'я. Створено умови для організації ефективної боротьби з соціально значущими захворюваннями. Дотримання прав засуджених на охорону здоров'я неможливо без приведення охорони здоров'я кримінально-виконавчої системи до рівня національної системи охорони здоров'я.

Крім того названі чинники, які знижують якість проведення контролю за санітарно-гігієнічною та епідемічною обстановкою в установах, ускладнює огляд засуджених при проведенні медико-соціальної експертиз або унеможлиблює виконання цих завдань.

Матеріально-технічна база охорони здоров'я кримінально-виконавчої системи, характеризується значною зношеністю основних коштів. Більше 50% медичної техніки, наявної в установах, 60-80-х років випуску[72, с. 41].

На підставі викладеного можна стверджувати, що шляхи вдосконалення кримінально виконавчої політики повинні бути закладені в наступних напрямках:

1. підвищення рівня організації та ефективності виконання кримінальних покарань:

1) підвищення надійності ізоляції, обмеження ступеня впливу засуджених і осіб, які тримаються під вартою, на суспільство;

2) зміцнення кадрового складу колонії;

3) підвищення ефективності державного управління колонії через створення ресурсної основи для формування єдиного трирівневого інформаційного простору.

2. Дотримання прав, свобод і законних інтересів засуджених, обвинувачених та підозрюваних в скоєнні кримінальних правопорушень, соціальна реабілітація засуджених:

1) посилення виховної спрямованості праці, загальноосвітнього та професійного навчання, орієнтація виховної роботи на формування і розвиток прагнень у засуджених до заняття суспільно-корисною діяльністю, підвищення власного освітнього і культурного рівня;

2) педагогізація виховного процесу, спрямована на запобігання подальшої криміналізації особистості, предметне використання висновків психологів і педагогів в роботі з засудженим;

3) підвищення ефективності медичного обслуговування осіб, які перебувають в місцях позбавлення волі;

4) приведення умов тримання для осіб, взятих під варту, і засуджених у відповідності з вимогами мінімальних стандартних правил поведінки з ув'язненими і положеннями Кримінально-виконавчого кодексу України.

3. Гуманізація умов відбування покарань:

1) створення необхідних матеріальних і соціально-побутових умов для збереження і підтримання фізичного і психічного здоров'я засуджених, нейтралізації негативного впливу ізоляції на особистість засудженого.

Розширення застосування альтернативних позбавленню волі мір покарання. Підвищення ефективності кримінально-виконавчої системи в контексті виконання нею соціальних і спеціальних функцій. В сучасних умовах кримінально-виконавча система розглядається не з позицій карального інструменту (хоча зрозуміло, що каральна функція незмінно присутня в процесі її функціонування), а, в першу, чергу з точки зору виконання нею превентивної, ресоціалізуючої і реабілітаційної функцій.

Крім того, на нашу думку, важливим напрямком реформування вимог режиму у виправних та виховних колоніях є забезпечення роздільного тримання різних категорій засуджених. Статтею 92 КВК України передбачено роздільне тримання у виправних і виховних колоніях:

- 1) чоловіків і жінок, неповнолітніх і дорослих;
- 2) вперше засуджених до позбавлення волі окремо від тих, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі;
- 3) засуджених до довічного позбавлення волі;
- 4) засуджених, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі;
- 5) засуджених, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії;
- 6) засуджених за вчинення злочину, передбаченого частиною п'ятою статті 255, статтями 255-1, 255-2 Кримінального кодексу України [42];
- 7) чоловіків, вперше засуджених до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності;
- 8) засуджених, які раніше працювали в суді, органах прокуратури, юстиції, правоохоронних органах, та, за власним бажанням, особи, які здійснювали адвокатську діяльність.

Вказаний перелік обумовлений різними соціальними, психологічними та криміногенними характеристиками, які й зумовлюють утримання даних категорій засуджених окремо від інших. Проте, на нашу думку, вищезгаданий

нормативний перелік не є повним, адже існує ще одна категорія засуджених, яка потребує окремого утримання від інших засуджених, мова йде про негативно спрямованих засуджених, які не бажають ставати на шлях виправлення та відповідно своєю поведінкою і негативним ставленням як до умов утримання так і до адміністрації УВП, будуть здійснювати негативний вплив на інших засуджених, тим самим підвищуючи ризик вчинення правопорушень.

В сучасних умовах кримінально-виконавча система в процесі функціонування стикається з низкою проблем, формування і загострення яких викликано різними факторами. При цьому одна частина з них обумовлена самою пенітенціарною системою (специфіка контингенту засуджених, і особливо рецидивістів, роль кримінальної та тюремної субкультури, об'єктивні труднощі здійснення ефективного контролю з метою забезпечення режимних вимог відповідної установи і попередження порушень та ін.), а інша - корелює з явищами і процесами соціально-економічного характеру.

Вивчення і узагальнення доктринальних джерел та емпіричного матеріалу дозволяє з певною часткою умовності виділити наступні основні групи чинників, що корелюють з несприятливими процесами і явищами соціального характеру і негативно впливають на функціонування колонії в сучасних умовах.

Омолодження контингенту засуджених. У спеціальній літературі наводяться дані, згідно яких серед засуджених збільшується питома вага осіб молодіжного віку (особи до 25 років становлять до 30,7%), більше половини всіх засуджених відбувають покарання за насильницькі кримінальні правопорушення[70].

Як наслідок - погіршуються криміногенні характеристики контингенту, зростає пенітенціарна злочинність (в першу чергу насильницька). Серйозні побоювання викликає злочинність неповнолітніх, в тому числі підвищення її організованості, висока питома вага в ній насильницьких кримінальних правопорушень, посилення позицій кримінальної та тюремної субкультури в контингенті неповнолітніх засуджених.

Крім того, як відзначають дослідники, по кілька років кількість засуджених за тяжкі та особливо тяжкі кримінальні правопорушення зросла вдвічі і досягла 80% загальної чисельності засуджених до позбавлення волі; більше чверті засуджених засуджені до тривалих термінів позбавлення волі, майже половина відбуває покарання вдруге і більше; збільшилася кількість засуджених з підвищеною агресивністю і збудливістю, психічними відхиленнями, наркоманів, схильних до різних форм деструктивної поведінки - агресії, конфліктів, суїциду, непередбачуваних дій, напад на співробітників, друге засуджених[70].

При цьому істотно підвищилася активність кримінальних лідерів, які намагаються координувати протиправні дії засуджених (значна частина яких пов'язана з організованою злочинністю), в тому числі в частині дезорганізації виправних установ, а також в зв'язку з посягання на працівників кримінально-виконавчої системи.

Суспільно корисна праця виступає одним із засобів виправного впливу, крім того, це - спосіб залучення засудженого в соціально значущі відносини, що сприяють його морально-психологічної та трудовій ресоціалізації.

Питання залучення засуджених до оплачуваної праці досить складний, тому що для успішного функціонування виробництва необхідно регулярно забезпечувати його замовленнями, а також оперативно закуповувати сировину і матеріали, стабільно виплачувати заробітну плату, підвищувати професійну підготовку засуджених. На думку ряду дослідників, в даний час в пенітенціарній системі є об'єктивні причини і фактори, пов'язані з проблемами трудової зайнятості засуджених, що стримують розвиток виробництва.

Крім того, пенітенціарні установи зіткнулися з проблемами загальноосвітнього і професійного навчання засуджених (у багатьох виправних установах відбувається закриття шкіл і професійних училищ); серйозні труднощі є в організації трудової зайнятості неповнолітніх засуджених; на незадовільному рівні знаходиться виховна робота із засудженими.

Проблема альтернативних заходів кримінально-правового впливу має особливу значущість, в тому числі в плані попередження вчинення нових кримінальних правопорушень, ресоціалізації осіб, які вчинили кримінальні правопорушення вперше і невеликої тяжкості.

Отже, кримінально-виконавча система займає важливе місце в державному механізмі, оскільки є соціальним інститутом, що займає особливу роль в системі соціального контролю, тим самим виступаючи найважливішим компонентом системи соціальної організації (товариства) в цілому. У зв'язку з цим, відчуючи на собі вплив соціуму і що відбуваються в ньому і в державі змін, в свою чергу, надає вплив на соціум, державу, її громадян.

Передумови та перебіг сучасного реформування колоній в Україні задані двома основними взаємопов'язаними цільовими установками позначеного процесу: гуманізацією кримінально-виконавчої системи з урахуванням міжнародних стандартів і демократизації українського суспільства і держави, підвищенням ефективності колоній в контексті виконання ними соціальних і спеціальних функцій.

До основних факторів, що корелюються з несприятливими процесами і явищами соціального характеру і негативно впливають на функціонування колоній в сучасних умовах, слід віднести:

1) омолодження і погіршення кримінологічних характеристик контингенту засуджених, які відбувають покарання (в першу чергу пов'язані з ізоляцією від суспільства);

2) проблему організації соціально корисної зайнятості засуджених, які відбувають покарання у виправних установах та заходів щодо їх ресоціалізації; - перешкоди на шляху призначення і виконання покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства.

3.2. Режим як засіб виправлення і ресоціалізації засуджених у виправних і виховних колоніях

Ресоціалізація має величезне значення в теоретичному і практичному плані. В першу чергу це обумовлено тим, що ресоціалізація виступає критерієм оцінки роботи установ, що виконують покарання, але особливу увагу слід звернути на її самостійну цінність: недопущення накопичення в суспільстві десоціалізованих осіб.

У своїх працях відомий професор С.В. Познишев відзначав, що роль в'язниці повинна полягати саме в юридичному і моральному виправленні засуджених. В свою чергу, під моральним виправленням розуміється не «перетворення» злочинця в високоморальну і добродійну особистість, а лише зміна його поведінки, характеру, психічного стану настільки, щоб він був соціально придатним і здатним жити серед законослухняних громадян не злочинно [11, с. 122].

У свою чергу, слово «ресоціалізація» отримало своє відображення в такому понятті, як «допомога». Вперше мета, порядок і умови організації допомоги ув'язненим, які звільняються з місць позбавлення волі отримали законодавче закріплення після Жовтневої революції в Виправно-трудовому кодексі 1924 р. [2].

І тільки на початку 1980-х рр. поняття «ресоціалізація» з'явилося в радянській кримінологічній науці. Ю.М. Антонян трактував ресоціалізацію як «пристосування» до нового життя і активну участь в ньому. Від того, наскільки успішним буде процес адаптації, пристосування до нових умов, встановлення нових соціальних зв'язків, наскільки якісно будуть закріплені результати виправно-трудового впливу, в значній мірі залежить подальша поведінка звільненого [73, с. 193].

Однак варто визнати, що серед вчених і юристів не склалося єдиної думки щодо визначення ресоціалізації. Найчастіше вчені ототожнюють

ресоціалізацію з такими поняттями, як «соціалізація», «соціальна адаптація», «реабілітація», «виправлення засудженого».

Так, наприклад, Ю.В. Жулев визначає ресоціалізацію як «відновлення або повторність дії», а також протидія асоціальної деградації особистості. Тобто можна сказати, що вона прирівнює процес ресоціалізації до соціальної адаптації і процесу виправлення засудженого [74, с. 19]. Якщо звернутися до кримінологічної літератури, то і там можна зустріти точку зору про рівність понять «ресоціалізація» та «соціальна адаптація».

Що стосується взаємозв'язку соціальної адаптації та ресоціалізації, то можна виділити три позиції, які склалися серед авторів. Відповідно до першої точки зору, адаптація засуджених виступає в якості одного з різновидів ресоціалізації, і розрізняються вони лише за обсягом [75, с. 23]. Інші автори дотримуються думки, що соціальна адаптація є більш широким поняттям, ніж ресоціалізація [76, с. 74]. Третя ж група теоретиків, навпаки, стверджують, що процес ресоціалізації виступає як етап соціальної адаптації, що припускає перехід особистості в нове соціальне середовище, сприйняття моралі, вимог, установок, соціальних позицій і системи ціннісних орієнтацій цього середовища [50, с. 88].

Більш докладно ресоціалізація досліджена в працях М.С. Рибак. Як зазначається автором, в теорії кримінально-виконавчого права має місце таке явище, як підміна поняття «ресоціалізація засуджених» поняттям «виправлення засуджених».

Однак ставити знак рівності між даними поняттями було б помилково. М.С. Рибак зазначає, що ресоціалізація являє собою коригування властивостей особистості засудженого в напрямку надання їй рис, необхідних і достатніх для життя. Виправлення автор визначає як процес переродження злочинця в законослухняного громадянина, який усвідомив всю згубність вчиненого ним кримінального правопорушення, а також здатного адаптуватися до життя на волі і зайнятися корисною діяльністю, відновивши при цьому втрачені ним соціальні контакти з суспільством [77, С. 33-39].

Зустрічається думка і про рівність ресоціалізації та реабілітації. Такої позиції дотримується А.І. Кравченко. Кримінальне правопорушення виступає як соціальна хвороба, а особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, - хворий з відхиленнями від соціальної норми. У виправній установі відбувається процес десоціалізації особистості, наслідком якого є повне руйнування моральних основ особистості, тобто втрачаються соціальні контакти з суспільством, цінності, норми, ролі і т.д. В процесі ресоціалізації А.І. Кравченко розглядає засудженого в якості пацієнта, якого необхідно «лікувати» аж до повного одужання, після чого в подальшому підтримувати стан стійкої ремісії [78, с. 48].

Дослідивши велике різноманіття визначень, М.Н. Садовникова зводить термін ресоціалізації до широкого і вузького розуміння. У широкому сенсі ресоціалізація виступає «державною системою реагування на вчинення особою кримінального правопорушення, яка представляє собою цілеспрямований процес, що здійснюється за допомогою державних заходів, з метою створення стійкої системи інститутів, спрямованих на ресоціалізацію засуджених» [79, с. 13].

У вузькому ж сенсі під ресоціалізацією розуміється процес, спрямований на придбання або відновлення соціальних цінностей, знань, умінь і навиків, умов для формування у засуджених моделей правослужняної поведінки, що складаються з завдання-мінімум (вимоги і приписи) і завдання-максимум (стійкість самостійної позитивної адаптації засуджених в суспільстві).

Варто підкреслити, що в юридичній літературі питання про поняття ресоціалізації до теперішнього часу залишається дискусійним. Розглянувши та проаналізувавши різні точки зору вчених і юристів щодо визначення процесу ресоціалізації, нами було сформульовано наступне визначення:

ресоціалізація - це безперервний цілеспрямований процес впливу на засудженого за допомогою застосування комплексу різних заходів з метою зміни його правової свідомості, повернення в суспільство як повноцінного громадянина, здатного самостійно вирішувати життєві труднощі законним

шляхом, а також недопущення повторного вчинення кримінальних правопорушень.

Виходячи з цього, ресоціалізація засуджених є складовою виправлення і відбувається в два етапи: пенітенціарний, який має на увазі роботу з засудженим протягом всього терміну відбування покарання, і постпенітенціарний - закріплення позитивних результатів і соціальна адаптація в суспільстві.

Пенітенціарний етап процесу ресоціалізації засудженого передбачає активний вплив з використанням режиму як встановленого порядку виконання і відбування покарання, виховної роботи, суспільно корисної праці, здобуття загальної освіти, професійного навчання та громадського впливу.

Першим законодавець вказує на режим, який є основою для всього процесу виконання позбавлення волі, правила режиму строго регламентують роботу, навчання, дозвілля засуджених.

На перший погляд ця обставина суперечить основним вимогам педагогіки і створює непереборні труднощі для процесу ресоціалізації засуджених. Однак, незважаючи на відсутність у засуджених права самостійного вибору і рішення всіх питань їх життя, праці та побуту, незважаючи на примусовий розпорядок дня, і в умовах позбавлення волі є всі можливості для успішного впливу на засуджених, в особливості на початковому етапі, коли відбувається адаптація засудженого до життя в виправній установі [46, с. 119].

Важливе значення в підготовці засудженого до життя на свободі відводиться суспільно корисній праці. Праця засуджених виконує виховну та економічну роль. Виховна роль праці полягає в тому, що він оберігає людину від деградації, тобто відбувається розвиток моральних якостей засуджених, таких як самодисципліна, ініціативність, вимогливість.

Дискусійним питанням в теорії кримінально-виконавчого права залишається і питання визначення шанобливого ставлення засудженого до праці. Деякі вчені розглядають цей критерій як винятковий, по причині виконання ними робіт в цілях зменшення терміну покарання.

А.І. Зубков дотримується думки і про необхідність моральної оцінки дій засудженого, тобто які цілі й мотиви він переслідує в процесі праці: чи усвідомлює він суспільну значимість праці або ж він керується бажанням умовно-дострокового звільнення. Важливим доказом позитивного ставлення до праці буде отримання засудженим професії (спеціальності) [24, с. 29].

Однак варто відзначити різне сприйняття праці в залежності від спрямованості засудженого: характеризується він негативно або позитивно.

Першій групі засуджених, як правило, притаманне стійке негативне ставлення до трудової діяльності, вони відмовляються або часто допускають порушення на роботі, що пояснюється переважанням серед даної категорії лідерів, авторитетів кримінального світу, «злочинців в законі», а це суперечить їх субкультурі. В результаті чого ефективний вплив праці можливий тільки в відношенні позитивно характеризуючих засуджених, які сприймають працю як засіб отримання професійних навичок, необхідних для відмови від злочинної діяльності після звільнення.

Особливе значення в ресоціалізації відводиться освіті. Вона визначає орієнтири засудженого на подальше життя в суспільстві, після звільнення з місць позбавлення волі.

Останнє досягається шляхом навчання їх соціальним навичкам, створення умов для розвитку пізнавальних здібностей і їх реалізації в творчій суспільно корисній діяльності. Як відзначено багатьма дослідниками, існує прямий і безпосередній зв'язок між підвищенням рівня освіти засудженого і прискоренням процесу його ресоціалізації.

Ретельний і професійний підхід до питання про організацію освітнього процесу засуджених сприяє формуванню інтелектуальної культури і розвитку духовно-морального потенціалу, психокорекції злочинних підвалин і формуванню позитивних світоглядних установок [80, с. 53].

На сьогоднішній день на практиці виникають такі проблеми: частина практичних працівників не надають належного значення отриманню засудженими загальної освіти, вважаючи, що їм достатньо здобути професійну

освіту; відсутня належна взаємодія між органами управління освітою і установами, що призводить до ослаблення контролю за організацією навчального процесу.

Що стосується питання реалізації засудженими права на отримання професійної освіти в контексті соціальної значущості, то тут проблема полягає в тому, що вони отримують професійну освіту, яке є незатребуваною на сучасному ринку праці, що викличе у них складності в працевлаштуванні на свободу і може привести до вчинення нових кримінальних правопорушень.

Основна мета виховної роботи – перевиховати засуджених. Це перш за все має на увазі під собою змінити, перебудувати їх свідомість, викоринити шкідливі звички, повернути до нормального життя, тобто сформувати у засуджених установку на виправлення.

Виховна робота із засудженими ведеться з перших днів перебування їх у виправній установі і до звільнення з неї і включає в себе широкий спектр форм і методів впливу з урахуванням індивідуальних особливостей кожного засудженого, їх характеру і обставин скоєння кримінального правопорушення[81, С. 33-34].

У підсумку варто підкреслити, що засоби виправлення повинні послужити саме мотивом для самовиховання, що позитивно характеризує засудженого, а не придушення його як особистості, результатом чого має стати зміна його правосвідомості та поведінки, адекватна оцінка навколишнього світу, а в підсумку і дострокове звільнення.

Для того щоб засуджений в місцях позбавлення волі дотримувався порядку і умов відбування покарання, сумлінно ставився до праці, навчання, брав активну участь у творчій діяльності, він повинен адаптуватися до умов виправної установи. Але як не парадоксально, це робить негативний вплив на ресоціалізацію.

Чим більше засуджений адаптувався до місця позбавлення волі, тим складніше йому буде повернутися до звичайного життя, і навпаки. Однак якщо поглянути на цю проблему під іншим кутом, то можна відзначити, що

щоденний контроль, суворі регламентації призводять до виникнення у засудженого різних психофізіологічних явищ, що супроводжуються руйнуванням особистості засудженого, що проявляється у втраті сенсу життя, відсутності надії і перспектив на майбутнє.

Повноцінність ресоціалізації повною мірою залежить не тільки від змісту виховного процесу, але в більшій мірі і від позиції засудженого по відношенню до цього процесу і до самого себе. Відмінності в позиціях засудженого дають і різні результати: деякі з них лише зовні пристосовуються до життя у виправній установі, інші спокутують свою провину чесною працею, треті активно борються зі своїми недоліками і пороками.

Таким чином, про ефективність ресоціалізації можна говорити тільки в тому випадку, коли засуджений сам свідомо дотримується порядку і умов відбування покарання, сумлінно трудиться, навчається, підвищує свою кваліфікацію, набуваючи тим самим необхідні знання, вміння та навички для життя на волі, підтримує соціально корисні зв'язки, бере участь в заходах, що проводяться психологами, тобто характеризується позитивно [82, с. 238].

Це все пояснюється тим, що засуджені негативної спрямованості втратили соціально корисні зв'язки, протиставляють себе засадам і цінностям суспільства, відкрито висловлюють і демонструють негативне ставлення до засуджених позитивної спрямованості, до режиму відбування покарання, праці, навчанні, виховних заходів.

Отже, спрямованість засудженого в період відбування покарання у вигляді позбавлення волі має безпосередній зв'язок з можливістю його ресоціалізації. В результаті чого необхідний диференційований підхід в залежності від спрямованості засудженого.

Виходячи з вищесказаного можна зробити висновок, що основна проблема ресоціалізації полягає в тому, що до теперішнього часу в Україні не вироблено єдиної концепції ресоціалізації. До сих пір дослідники і юристи не можуть знайти відповіді на питання: коли, яким чином, під впливом яких

чинників відбувається відновлення соціального статусу особистості, включення індивіда в соціальне життя.

В.М. Трубніков зазначає, що всі програми, спрямовані на ресоціалізацію, присвячені тільки питанням їх трудового і побутового пристрою. При цьому абсолютно забута психологічна складова даного процесу, що в свою чергу не приводить до бажаного результату [83, с. 35].

На наш погляд, механізм ресоціалізації повинен бути закріплений на державному рівні і включати в себе структури як держави, так і суспільства. Для закріплення мінімальних стандартів, принципів, видів, форм, джерел і стимулів надання соціальної допомоги звільненим засудженим потрібна розробка і прийняття цільової програми. Таке законодавче закріплення дозволить реалізувати всі цілі і завдання, основні етапи програми за рахунок коштів державного бюджету.

Для досягнення цілей ресоціалізації соціальна робота повинна проводитися вже з моменту початку відбування покарання. Кожна стадія ресоціалізації повинна бути ретельно продумана до самих дрібниць, щоб не упустити жодної деталі, яка в подальшому перетворилася б на серйозну перешкоду на шляху його повернення в суспільство.

Стадії ресоціалізації є самостійними, кожній з них притаманні свої певні характеристики, але, незважаючи на це, основним об'єктом їх виступає особа з поведінкою, що ухиляється, що втратила в силу об'єктивних чи суб'єктивних причин позитивні якості.

Важливою проблемою виступає відсутність державно-правового механізму соціальної адаптації осіб, які відбули покарання в вигляді позбавлення волі, а що склалася практика трудового і побутового влаштування осіб, які відбули покарання, не забезпечує повною мірою реалізацію прав і законних інтересів зазначеної категорії громадян. Наявні центри соціальної реабілітації, соціальні притулки в силу їх нечисленності не здатні охопити своїм впливом усіх звільняються з місць позбавлення волі і потребують соціальної допомоги.

Звісно ж необхідним закріпленням на законодавчому рівні був би механізм соціальної адаптації засуджених, який включав би схему взаємодії держави і громадських організацій по наданню допомоги засудженим, які опинилися у важких життєвих ситуаціях, а також встановлення відповідальності за невиконання даних положень.

Як раніше було викладено в роботі, неможливо говорити про ресоціалізації без зміни негативних установок і цінностей, правосвідомості засуджених, а також готовності дотримуватися законів, правила і норми, що склалися в суспільстві.

Проблема забезпечення реалізації покарання у вигляді позбавлення волі розглядається в юридичній літературі під різним кутом зору. В результаті єдина концепція не складається. Це явище можна пояснити, так як рішення даної проблеми пов'язано з реалізацією норм багатьох галузей права: кримінального, кримінально-виконавчого, адміністративного, кримінально-процесуального, цивільного та ін.

Так, представник науки кримінального права Ю.М. Ткачевский пов'язує реалізацію покарання з дією кримінального закону, тобто застосуванням санкцій, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя. З позицій кримінального права це правильно, тому що в данному випадку підлягають захисту дії, що перешкоджають виконанню вироку і реального здійснення цілей покарання [84, с. 76].

Представник адміністративного права А.К. Блажко зазначає, що адміністративні норми покликані забезпечити виконання покарання шляхом регулювання проходження служби співробітниками виправних установ, відносин громадського порядку і безпеки[85, С. 8-9].

Представник цивілістичної науки В.А. Рибakov обґрунтував істотну роль цивільно-правового регулювання в забезпеченні правомірної поведінки засуджених. Дані норми виконують дві виховні функції: організаційно-перетворювальну (метод переконання і позитивного стимулювання) і охоронну (негативне стимулювання відповідальністю)[86, С. 25-26].

Процесуалісти говорять про особливості стадій, що забезпечують виконання вироку і реалізацію покарання: звернення вироку до виконання, приведення вироку у виконання і кримінально-виконавче провадження.

Справа в тому що кримінально-процесуальні форми правовідносин на стадії кримінального судочинства складаються в зв'язку з виконанням покарання. Таким чином, на думку процесуалістів, кримінально-виконавче судочинство тяжіє до процесу виконання покарання, створює процесуальні умови його ефективності.

Однак особливе ставлення до дослідження процесу забезпечення реалізації покарання має наука кримінально-виконавчого права. У ній також має місце різне розуміння. Так, М.П. Мелентьев і Н.А. Стручков вважають, що забезпечити виконання покарання - значить реалізувати його каральний зміст, що виражається в умовах і порядку відбuvання[61, С. 34-36; 20, С. 45-48].

А.Е. Наташев вважає, що даний процес перебуває за межами змісту покарання, його призначення більш вузьке - забезпечити реалізацію кримінально-правова кари. Ця діяльність переважно організаційно-технічна[87, с. 30].

А.В. Шамис пов'язує забезпечення відбuvання покарання з умовами, що виключають фізичну можливість здійснення кримінальних правопорушень, тобто з досягненням приватно-попереджувальної мети покарання[88, С. 12-13].

А.С. Севрюгин зробив спробу розглянути даний процес в більш широкому плані - як забезпечення реалізації норм кримінально-виконавчого права, під яким він розуміє охорону норм права від порушення. Дослідник виділяє охоронні норми кримінально-виконавчого права, які виконують функцію забезпечення регулятивних норм цієї галузі[89, С. 7-9].

Іноді кошти забезпечення покарання розглядаються з позицій вирішення приватних проблем кримінально-виконавчого права, наприклад правового статусу осіб, позбавлених волі. Це система загальних і спеціальних (юридичних) засобів, що сприяють реалізації засудженими своїх прав і обов'язків, які супроводжують і обслуговують.

Викладене дозволяє зробити висновок, що в літературі немає чітких критеріїв визначення процесу забезпечення реалізації покарання у вигляді позбавлення волі. Кожен автор частково має рацію, так як звертає увагу на ту чи іншу сторону реалізації покарання, а не на весь процес. Даним шляхом визначаються його приватні моделі, що істотно відрізняються один від одного.

Ми визначаємо процес забезпечення реалізації покарання як категорію кримінально-виконавчого права, яка узагальнювала б всі його приватні дефініції. Як відомо, слово «забезпечувати» вживається в значеннях: гарантувати, служити гарантією (або порукою) чого-небудь, робити можливим, створювати умови для чогось.

З нашої точки зору, доцільно зв'язати процес забезпечення реалізації покарання з досягненням його цілей. Реалізувати покарання - значить досягти його мети. Причому з позицій законодавця це можливо на трьох рівнях: низькому, середньому і високому.

Перший (низький) рівень забезпечення реалізації покарання - це діяльність адміністрації виправної установи, спрямована на задоволення права-домогання держави до засуджених щодо дотримання ними кримінально-правових заборон під час відбування покарання. Покарання буде вважатися виконаним, якщо під час його відбування засуджений не вчинив кримінальне правопорушення, але хоча б і робив злісні порушення режиму.

Другий (середній) рівень реалізації покарання - це діяльність адміністрації, спрямована на задоволення права-домогання держави до засуджених щодо дотримання встановлених для них правообмежень. Мета - недопущення засудженими порушень режиму під час відбування покарання.

Третій (високий) рівень забезпечення реалізації покарання - це діяльність адміністрації, спрямована на задоволення права-вимоги держави по виправленню (або ресоціалізації) засуджених до позбавлення волі. На цьому рівні держава має на меті недопущення рецидивних кримінальних правопорушень з боку осіб, які відбули покарання. Одночасно з цим задовольняється інтерес засуджених до соціальної реабілітації.

Законодавець, визначаючи цілі покарання, орієнтує діяльність виправної установи на їх досягнення. Відновлення соціальної справедливості як мета покарання вимагає, щоб у час відбування покарання повноцінно реалізувалася кара, а засуджений зазнав всі обмеження. Інша мета - попередження вчинення нових кримінальних правопорушень - повинна бути досягнута в період відбування покарання і погашення судимості, в протязом якого необхідно вжити всі заходи, в тому числі профілактичні та виховні, що перешкоджають повторення злочинної діяльності засуджених.

Досягнення мети виправлення засуджених зв'язується з третім (високим) рівнем забезпечення реалізації покарання. При повній та успішній реалізації покарання результат - правомірна поведінка засуджених, а потім правопослушна поведінка їх після звільнення з місць позбавлення волі[90, с. 213].

Але як бути в тих випадках, коли мета виправлення досягнута, засуджений готовий дотримуватися норм права, правил і традицій людського співжиття, але зустрів серйозні труднощі в соціальній адаптації після звільнення: йому ніде жити, його не беруть на роботу, до того ж він страждає соціально значущим захворюванням?

Загалом, сфера дії кримінально-виконавчого законодавства обмежена, так як воно, забезпечуючи процес реалізації покарання, зв'язується цілями, передбаченими кримінальним законом. Таким чином, воно не охоплює останню стадію забезпечення цілей позбавлення волі - управління соціальною адаптацією звільнених з виправної установи, а регулює тільки відносини, пов'язані з виконанням (відбуванням) покарання.

Виходить, що зазначене завдання - фікція. Виправити цю ситуацію можна тільки шляхом зміни мети виконання покарання: замість виправлення засуджених слід передбачити їх ресоціалізацію. Остання розглянута в науковій літературі. Всі вчені пов'язують ресоціалізацію з соціальною адаптацією звільнених від відбування покарання, тобто з соціалізацією в умовах свободи.

Соціальна адаптація звільнених – це завершальна частина процесу їх ресоціалізації.

Найголовніше в процесі ресоціалізації - це надати злочинцеві можливість знову долучитися до соціальних норм поведінки, підтримувати його соціальну ремісію, усунути причини кримінальних правопорушень, відновити його соціально корисні зв'язки, допомогти адаптуватися до стійкої позитивної поведінки. Інакше кажучи, необхідно створити гарантії і умови його неприступної поведінки після звільнення з місць позбавлення волі.

Відповідно до ст. 6 КВК України виправлення засудженого - процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки.

Ресоціалізація - свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого[42].

З метою вдосконалення нормативно-правового забезпечення відповідних положень кримінально-виконавчого законодавства пропонується внести зміни та доповнення, зміст яких зводиться до такого ч. 4 ст. 97 КВК України викласти у наступній редакції: «Засуджений може бути переведений з дільниці посиленого контролю до дільниці ресоціалізації після виконання зазначеної індивідуальної програми в порядку, передбаченому цим Кодексом, але не пізніше ніж через три місяці з дня його перебування у дільниці посиленого контролю».

Основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив.

Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених застосовуються з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня

суспільної небезпеки і мотивів вчиненого кримінального правопорушення та поведінки засудженого під час відбування покарання.

Особистість засудженого - це перш за все категорія кримінології, педагогіки і соціології. З позицій цих наук особистість засудженого повинна розглядатися як об'єкт процесу ресоціалізації, тобто в значенні дослідження її у взаємозв'язку з середовищем, в тому числі складається після звільнення від відбування покарання.

Отже, пенітенціарні заходи впливу повинні виходити за межі кримінально-правової природи, яка визначається громадською небезпекою кримінальних правопорушень, а ресоціалізація злочинця в кримінально-виконавчому праві повинна стати основним процесом, в якому могли б бути об'єднані каральні, виховні, кримінологічні та соціальні засади.

У зв'язку з цим повинен бути розширений предмет кримінально-виконавчого права, в якому може бути передбачений блок норм, спрямованих на управління соціальною адаптацією звільнених від покарання.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищевикладене та враховуючи визначені нами завдання перед написанням магістерської роботи, можемо зробити наступні висновки, зокрема:

1. Серед учених, які досліджували певні аспекти режиму позбавлення волі можна назвати таких як: М.О. Беляєв, І.Г. Богатирьов, О.М. Гумін, Є.Ю. Бараш, М.Я. Гінзбург, В.О. Меркулова, І.В. Саленков, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, І.С. Яковець та інші. Еволюція кримінально-виконавчої доктрини на перший погляд може здатися, що пройшла не дуже довгий шлях свого становлення, але проведений нами її історичний огляд свідчить про те, що все ж таки нині ми маємо достатньо успішну, працюючу систему УВП, яка має достатнє висвітлення в наукових джерелах. Проте питанням співвідношення обсягу правообмежень в різного виду кримінально-виконавчих установах не приділялося достатньої уваги.

2. Проаналізовано поняття режиму виконання і відбування покарання. Зазначено, що визначення «режиму» поєднує в собі багато аспектність даного поняття, оскільки режим вживається у різному значенні. Чимало з цих визначень є неточними, деякі навіть помилкові або суперечливі, хоча кожне з них має певний сенс, щось загальне, але найчастіше таке, що не повністю відображає зміст й сутність режиму.

Найбільш вдалим на нашу думку є формулювання визначення режиму, за якого під ним розуміється урегульований нормами кримінально-виконавчого права порядок виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі, що передбачає спільне знаходження засуджених, застосування до них заходів виправно-трудового впливу, а також підтримання належної дисципліни, попередження правопорушень. На основі доктринальних визначень режиму, сформульовано власне тлумачення вказаної дефініції. Режим – це сукупності норм кримінально-виконавчого права, що регулюють порядок і умови виконання і відбування кримінальних покарань та інших заходів кримінально-

правового характеру, створюють умови для ефективного застосування інших засобів впливу і не мають на меті спричинення фізичних страждань або приниження людської гідності.

3. Досліджено основні елементи режиму, зокрема: серед основних вимог режиму слід виділити найважливішу складову - ізоляцію засуджених. Вираженням ізоляції є саме позбавлення фізичної свободи через поміщення засуджених в місця позбавлення волі (виправні чи виховні колонії) на строк, встановлений вироком суду, що передбачає: 1) перебування їх на території, що охороняється; 2) обмеження засуджених у свободі вибору соціального спілкування; 3) їхніх соціально корисних зв'язків з особами, які перебувають на волі; 4) права вільного пересування; 5) вибору місця проживання; 6) характеру і роду занять за своїм розсудом; 7) роздільне тримання різних категорій засуджених; 8) порядок їх спілкування в межах однієї колонії.

4. Проведено аналіз нормативно-правового забезпечення основних вимог режиму в якому важливе місце посідає Конституція України, яка закріплює і регулює найважливіші сторони життя суспільства і держави. Найважливішу роль у системі законодавчих актів, що регулюють режим, відіграє Кримінально-виконавчий кодекс України, де сконцентровано вимоги до розуміння режиму, розглянуто деякі його елементи. Правову основу забезпечення режиму становлять Укази Президента України. В той же час, особливу роль у правовому забезпеченні режиму відіграють відомчі нормативні акти кримінально-виконавчої системи, зокрема Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань.

5. У процесі аналізу міжнародно-правових актів, зокрема: Європейські тюремні правила та Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, закріплюють положення про недопустимість порушення прав засуджених та зрівняння прав останніх з особами, що знаходяться на волі. Таким чином, Європейський законодавець розуміє режим виконання покарань більш широко і не прагне надати даному терміну однаковість.

6. Охарактеризовано стан виконання та відбування покарань у виховних і виправних колоніях наступним чином: 1) не досягається мета покарання - виправлення, оскільки доведено, що під час вступу до колонії особа представляє меншу небезпеку для суспільства, ніж на момент звільнення після відбуття встановленого у вироку суду терміну; 2) в умовах колонії у засуджених з'являється можливість консолідуватися, що веде до вироблення різного роду «неформальних правил взаємовідносин» і інших варіантів субкультури злочинного світу; 3) основна мета цієї категорії засуджених - трансформація так званих «червоних зон» в «чорні»; 4) в умовах колонії у засуджених з'являється можливість широко обмінюватися кримінальним досвідом і формувати злочинні угруповання для вчинення нових кримінальних правопорушень після звільнення; 5) в умовах колонії не представляється можливим в повній мірі здійснювати індивідуально-виховну роботу через переповнення цих установ і велику ротацію засуджених.

Визначено шляхи вдосконалення кримінально-виконавчої політики в наступних напрямках: підвищення рівня організації та ефективності виконання кримінальних покарань; дотримання прав, свобод і законних інтересів засуджених, обвинувачених та підозрюваних в скоєнні кримінальних правопорушень, соціальна реабілітація засуджених; гуманізація умов відбування покарань.

7. Здійснено аналіз режиму як засобу виправлення і ресоціалізації засуджених. Визначено, що ресоціалізація виступає критерієм оцінки роботи установ, що виконують покарання, але особливу увагу слід звернути на її самостійну цінність: недопущення накопичення в суспільстві десоціалізованих осіб. Також під ресоціалізацією розуміється процес, спрямований на придбання або відновлення соціальних цінностей, знань, умінь і навиків. Виходячи з цього, ресоціалізація засуджених є складовою виправлення і відбувається в два етапи: пенітенціарний, який має на увазі роботу з засудженим протягом всього терміну відбування покарання, і постпенітенціарний - закріплення позитивних результатів і соціальна адаптація в суспільстві.

У підсумку варто підкреслити, що засоби виправлення повинні послужити саме мотивом для самовиховання, що позитивно характеризує засудженого, а не придушення його як особистості, результатом чого має стати зміна його правосвідомості та поведінки, адекватна оцінка навколишнього світу, а в підсумку і дострокове звільнення.

8.3 метою вдосконалення нормативно-правового забезпечення відповідних положень кримінально-виконавчого законодавства пропонується внести зміни та доповнення, зміст яких зводиться до такого:

– ч. 4 ст. 97 КВК України викласти у наступній редакції: «Засуджений може бути переведений з дільниці посиленого контролю до дільниці ресоціалізації після виконання зазначеної індивідуальної програми в порядку, передбаченому цим Кодексом, але не пізніше ніж через три місяці з дня його перебування у дільниці посиленого контролю».

– ч. 3 ст. 102 КВК України викласти у наступній редакції: «Режим створює умови для суспільно корисної праці засуджених, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, соціально-виховної роботи та громадського впливу і не має на меті спричинення фізичних страждань або приниження людської гідності».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Толстенко Ю.О. Зародження та становлення міжнародного співробітництва в пенітенціарній сфері. *Теорія і практика правознавства*. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Харків. 2013. № 2. С.1-9.
2. Пузирьов М.С., Шкута О.О. Перші міжнародні пенітенціарні конгреси (1846, 1847, 1857 рр.) як історико-правовий вимір порівняльних кримінально-виконавчих досліджень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2016. № 19. С. 106-108.
3. Врещ Ю. А., Радченко О. В., Толстенко Ю.М. Міжнародно-правові пенітенціарні стандарти. *Міжнародний науковий електронний журнал ЛОГОΣ. ONLINE*. 2019. № 8. С. 128-132.
4. Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением: практическое пособие. Санкт-Петербург: Юристъ, 184 с.
5. Познышев С.В. Очерки тюремоведения: монография. Москва: изд. Снегиревой, 1913. 193 с.
6. Мокринский С. П. Наказание, его цели и предположения: монография. Москва: Изд-во Московского университета, 1902. 122 с.
7. Познышев С.В. Основы пенитенциарной науки: практическое пособие. Москва: изд. Снегиревой, 1923. 343 с.
8. Жижиленко А.А. Очерки по общему учению о наказании: практическое пособие. Петербург: Юристъ, 1929. 89 с.
9. Гернет М.М. История царской тюрьмы: монография. Москва: Государственное издательство юр. лит. 1951, 315 с.
10. Гойхбарг А. Г., Стучка П. Рейснер М.А. Пролетарская революция и право: учебное пособие. Москва: издание Народного комиссариата юстиции. 1918. 111 с.
11. Познышев С.В. Основы пенитенциарной науки: монография. Москва: Мосполиграф, 1923. 342 с.

12. Исаев М.М. Основы пенитенциарной политики: науч.-полит. секцией гос. ученого совета допущено в качестве учеб. пособия для ВУЗов. Ленинград: Гос. изд-во, 1927. 196 с.

13. Административный вестник. Москва, 1922-1930. № 1. 214 с. URL: <https://www.prilib.ru/section/684570>(дата звернения: 15.09.2020).

14. Зубарев С.М. Уголовно-исполнительное право: конспект лекций 8-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрайт, 2016. 186 с.

15. Ширвиндт Е.Г., Утевский Б.С. Советское пенитенциарное право: монография. Москва: Юриздат НКЮ РСФСР, 1927. 286 с.

16. Дурманова Н.Д., Утевского Б.С., Естрин А. Я. От тюрем к воспитательным учреждениям: монография. Ин-т уголов. и исправит.-труд. политики при Прокуратуре СССР и НКЮ РСФСР. Москва: Советское законодательство, 1934. 449 с.

17. Быков А.В. Зарубежный пенитенциарный опыт и его прикладное значение для совершенствования деятельности уголовно-исполнительной системы России. *Преступление, наказание, исправление: междун. пенитенциарный форум к 20-летию принятия Конституции Российской Федерации*, 5-6 декабря 2013 г. Рязань: Академия ФСИН России, 2013. С. 22-28.

18. Ременсон А.Л. Вопросы лишения свободы и общее учение о наказании. *Материалы научной конференции, посвященной проблемам ИТП*. Томск: Изд. Томск. Универ., 1961. С. 14-31.

19. Наташев А.Е., Стручков Н.А. Основы теории исправительно-трудового права: монография. Москва: Юрид. лит. 1967. 190 с.

20. Стручков Н.А. Курс исправительно-трудового права: проблемы общей части: учебно-методические материалы. Москва: Юрид. лит., 1984. 240 с.

21. Стручков Н.А. Курс исправительно-трудового права: проблемы особенной части: учебно-методические материалы. Москва: Юрид. лит., 1985. Т. 2. 256 с.

22. Петров С.М., Туманов Г.А. О двух стратегиях реформирования УИН. *Государство и право*. Москва, 1995. № 7. С. 102-109.

23. Шмаров И.В. Эффективность деятельности ИТУ: монография. Москва: Юрид. лит., 1968. 183 с.
24. Зубков А.И. Трудовое перевоспитание заключенных в советских ИТУ: науч. доп. Томск: Изд. Томск. Универ, 1970. 98 с.
25. Михлин А. С. Последствия преступления: монография. Москва: Юрид. лит., 1969. 104 с.
26. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. Психология преступника и расследования преступлений: коллект. монография. Москва: Юрид. лит., 1996. 203 с.
27. Детков М.Г. Тюрьмы, лагеря и колонии России: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1999. 448с.
28. Журавльов М.П., Філімонов В.Д. Основы государственной политики борьбы с преступностью в России: теоретическая модель: монография. Москва: Норма, 1997. 178 с.
29. Шупилов В.П. Международная правовая помощь по уголовным делам. *Советское государство и право*. Москва, 1974. № 3. С. 86-89.
30. Ной И.С. Теоретические вопросы лишения свободы: монография. Саратов: Академия ФСИН России, 1965. 268 с.
31. Ковалев В.М. Содержание и цели наказания, их влияние на назначение и исполнение лишения свободы. *Проблемы исполнения уголовных наказаний: сборник научных трудов*. Рязань: УОП РВШ МВД СССР. 1991. С. 23-30.
32. Линенко Н.А. Сущность организации режима в ИТУ: учебно-методические материалы к лекции. Київ, 1991. 68 с.
33. Афиногенов В. А. О порядке исполнения и отбывания наказания в пенитенциарных учреждениях. *Общество и право*. Москва, 2012. № 4 (41). С. 131-136.
34. Уткин В. А. Режим лишения свободы: между карой и безопасностью. *Правовые проблемы укрепления российской государственности: сборник статей*. Томск, 2015. Ч. 66. С. 53-55.

35. Колеватов П. И. Организация обеспечения режима, изоляции, условий и безопасности отбывания наказания в исправительных учреждениях ФСИН России. *Организация режима и обеспечение надзора за осужденными в исправительных учреждениях: сб. материалов положительного опыта*. Москва, 2005. 164 с.

36. Борсученко С. А. Режим исполнения (отбывания) наказаний и проблемы его законодательной регламентации. *Мониторинг правоприменения*. Саратов, 2016. № 1 (18). С. 57-63.

37. Усеев Р. З. Обеспечение безопасности исправительных учреждений: учеб. пособие. Самара: Граф, 2015. 78 с.

38. Лихварев В. В., Дьяконов А. С. Понятие, сущность и функции режима в исправительных учреждениях. *Вестник Прикамского социального института*. Москва, 2013. № 2 (7). С. 36-42.

39. Южанин В. Е. Режим обеспечения реализации наказания в виде лишения свободы. *Вестник института: преступление, наказание, исправление*. Саратов, 2016. № 2 (34). С. 4-11.

40. Исправительно-трудовой кодекс РСФСР: Закон РСФСР от 18.12.1970 г. *Ведомости ВС РСФСР*. 1970. № 51. Ст. 1220 URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/> (дата звернення: 29.10.2020).

41. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт ООН від 16.12.1966. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 29.10.2020).

42. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 30.10.2020).

43. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями: рішення Генеральної Асамблеї ООН від 30.08.1955. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 30.10.2020).

44. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила):Резолюція 45/110 Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_907#Text (дата звернення: 30.10.2020).

45. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила: рішення Комітету Міністрів від 11.01.2006. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 30.10.2020).

46. Європейські правила щодо неповнолітніх правопорушників, засуджених до покарання і заходів кримінально-правового характеру: Рекомендація Генеральної Асамблеї ООН від 12.04.2008 № R (87) 20. URL: [https://www.unicef.org/tdad/councilofeuropejjrec08\(1\).pdf](https://www.unicef.org/tdad/councilofeuropejjrec08(1).pdf) (дата звернення: 01.11.2020).

47. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Закон України від 28.08.2018 № z1010-18. Дата оновлення: 29.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (дата звернення: 01.11.2020).

48. Бачинин В.А. Философия права и преступления: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 1999. 607с.

49. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 14.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 23.11.2020).

50. Шмаров И. В. Преодоление отрицательных последствий отбывания уголовного наказания. *Сов. гос-во и право*. Москва, 1977. № 2. С. 86–91.

51. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed20200101#Text> (дата звернення 23.11.2020).

52. Романенко О.В. Проблеми правосуб'єктності інститутів громадянського суспільства в діяльності установ кримінально-виконавчої системи України: проблеми пенітенціарної теорії і практики. *Бюлетень КІВС*. Київ, 1999. № 4. С. 22–29.

53. Загальна декларація прав людини: рішення Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 20.11.2020).

54. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text (дата звернення: 20.11.2020).

55. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: Рішення Генеральної Асамблеї ООН 9 грудня 1975. Дата оновлення: 13.11.1998. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 20.11.2020).

56. Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином: Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_206#Text (дата звернення: 20.11.2020).

57. Петков В.П. Управління виховно-виправним процесом: дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.08. Харків: Право, 1998. 448 с.

58. Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини: Рішення Ради Європи від 4 листопада 1950 року. Дата оновлення: 02.10.2013. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 (дата звернення: 20.11.2020).

59. Декларація ООН про основні засади правосуддя жертв кримінальних правопорушень і зловживання владою: Резолюція 40/34 Генеральної Асамблеї від 29 листопада 1985. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114#Text (дата звернення: 20.11.2020).

60. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх ("Пекінські правила" 1985): Рішення Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 20.11.2020).

61. Мелентьев М.П. Возникновение и развитие пенологии и пенитенциарной науки: лекции. Рязань: РИПЭ Минюста России, 2000. 231 с.

62. Зубков, А. И. Комментар кримінально-виконавчого кодексу України: 3-е издание. Харків: Право, 2017. 495 с.

63. Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: Резолюція 3452 (XXX) Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1975. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_084#Text (дата звернення: 20.11.2020).

64. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 26.06.1945. Дата оновлення: 16.09.2005. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 21.11.2020).

65. Miller Nan D. International Protection of Prisoners: Is Solitary Confinement in the United States a Violation of International Standards. *California Western International Law Journal*. 1995. № 5. Р. 321-326.

66. Зубарев С.М. Уголовно-исполнительное право: конспект лекций: 8-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрайт, 2016. 186 с.

67. Головкін Б. М. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні. *Форум права*. Харків, 2014. № 1. С. 106-111.
68. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 т. Київ: Ін-Юре. 2007. Т. 2. 712 с.
69. Зубков В.И. Уголовное наказание и его социальная роль: монография. Москва: Норма, 2002. 230 с.
70. Шехавцов Р.М., Хавронюк М.І. Звіт щодо кримінальної статистики в Україні. Київ, 2019. 80 с. URL:<https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/1568808134cplr.pdf>(дата звернення: 21.11.2020).
71. Уткин В.А. Концепция модернизации уголовно-исполнительной системы как доктринальный политико-правовой акт. *Вестник Томского государственного университета*. Томск, 2018. № 431. С. 210-214.
72. Бараш Є. Ю. Удосконалення організації виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі як відображення процесів реформування пенітенціарної системи України. *Право і Безпека*. Харків, 2011. № 2 (39). С. 40-42.
73. Антонян Ю.М. Ресоциализация осужденных как их процесс исправления: дис. ... канд. юрид. наук:12.00.08. Москва:Норма, 2008. 246 с.
74. Жулев Ю.В. Теоретические аспекты ресоциализации несовершеннолетних осужденных. *Проблемы уголовной ответственности и исполнения наказания*: сборник научных трудов адъюнктов и соискателей. Рязань, 1999. С. 16-22.
75. Коваль М.И. Социально-правовая адаптация лиц, отбывших длительные сроки лишения свободы: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. Рязань, 1995. 215 с.
76. Шатилов С.В. Освобождение несовершеннолетних из воспитательных колоний и их социальная адаптация: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1997. 186 с.
77. Рыбак М.С. Ресоциализация осужденных к лишению свободы: проблемы теории и практики. 2-е изд., испр. и доп. Саратов, 2004. 176 с.

78. Кравченко А.И. Культурология: учебное пособие для вузов. Москва: Норма, 2001. 194 с.
79. Садовникова М.Н. Ресоциализация несовершеннолетних осужденных (по материалам Восточной Сибири): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Владивосток, 2011. 26 с.
80. Градецкий А. В. Освіта як засіб виправлення засуджених. *Держава та регіони*. Серія: Право. Харків, 2015. № 1 (47). С. 51-55.
81. Таволжанський О.В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2014. 256 с.
82. Царькова О.В. Ресоціалізація засуджених як один з важливих напрямів профілактики рецидивної злочинності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків, 2012. Вип. 43 (2). С. 235–242.
83. Трубников В.М. Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказания: учебное пособие. Харків: Право, 1990. 56 с.
84. Ткачевский Ю. М. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания. *Вестник МГУ*. Серия 11. Москва, 1977. № 2. С. 74-80.
85. Блажко А.К. Административно-правовое обеспечение требований законности, дисциплины и правопорядка в ИТУ: учебное пособие. Рязань: Издательство «Пресса», 1991. 89 с.
86. Рыбаков В.А. Роль гражданского права в формировании правосознания граждан: уголовно-исполнительные аспекты: монография. Уфа: Норма, 1991. 110 с.
87. Наташев А.Е. Правовое положение осужденных: исправительно-трудовые учреждения. *Бюллетень ВНИИ МВД СССР*. Москва, 1979. № 7. С. 27-34.
88. Шамис А.В. Основные средства обеспечения карательно-воспитательного процесса: монография. Москва: Норма, 1978. 130 с.
89. Севрюгин А.С. Нормы исправительно-трудового права: учебное пособие. Рязань: Издательство «Пресса», 1991. 98 с.

90. Падалка А.О. Правове регулювання внутрішнього трудового розпорядку в Україні: монографія. Харків: Константа, 2018. 442 с.